

RAPORT.

Stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce.

2023

STRONA	SPIS TREŚCI
3	O badaniu
	ANALIZA DANYCH ILOŚCIOWYCH
5	Streszczenie – główne wnioski
6	1. Wprowadzenie i metodologia badania
8	2. Stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce – analiza danych ilościowych
8	Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce
11	Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – kontekst europejski i światowy
17	Przyczyny stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce
20	Przyczyny stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – kontekst europejski i światowy
24	Stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele w kontekście małżeństw w Polsce
28	3. Podsumowanie
30	Aneks
32	Spis wykresów i bibliografia
	ANALIZA TEORETYCZNO-PRAWNA
37	Wstęp
38	1. Stwierdzenie nieważności zawarcia małżeństwa kanonicznego w ujęciu prawa kanonicznego Kościoła katolickiego – ogólne zasady i przyczyny
41	2. Rodzaje postępowania sądowego o stwierdzenie nieważności zawarcia małżeństwa kanonicznego w ujęciu prawa kanonicznego Kościoła katolickiego
47	3. Podstawowe założenia procesu o nieważność małżeństwa według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus
68	Podsumowanie

O BADANIU

Raport dotyczący analizy stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele katolickim w Polsce został przygotowany na zlecenie **Instytutu POKOLENIA** powołanego przez Prezesa Rady Ministrów.

Jedną z misji **Instytutu POKOLENIA** jest gromadzenie i opracowywanie danych o istotnych procesach zachodzących w społeczeństwie (m.in. relacje i więzi międzyludzkie, komunikacja międzypokoleniowa, tożsamość, rodzina czy zmiany demograficzne). Tematyka raportu wpisuje się w działalność statutową **Instytutu POKOLENIA** przez analizę zagadnienia istotnego z perspektywy funkcjonowania rodziny¹.

Opracowanie składa się z dwóch części: analitycznej i teoretycznej. W analizie danych ilościowych zostały zaprezentowane dane o liczbie stwierdzeń nieważności w Kościele w Polsce, przyczyny takich stwierdzeń oraz liczba małżeństw kościelnych. Dane z Polski zostały pokazane w zestawieniu z wybranymi państwami europejskimi, Europą i ze światem. W analizie teoretyczno-prawnej zostały zawarte informacje m.in. o definicji stwierdzenia nieważności małżeństwa kościelnego, przebiegu procesu oraz przesłankach stwierdzających nieważność.

Stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce

– ANALIZA DANYCH ILOŚCIOWYCH

dr Karol Kamiński

STRESZCZENIE – GŁÓWNE WNIOSKI

Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce od 1989 r. wzrosła o ponad 160% w porównaniu z 2020 r. i wyniosła 2813.

Co czwarty wyrok w 2020 r. na rzecz stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele w Europie został wydany w Polsce.

W latach 1989–2020 uśredniona wartość wskaźnika liczby stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w przeliczeniu na 100 000 katolików w Polsce wyniosła 5,1 i była wyższa niż w Europie (3,5) i na świecie (3,9).

W latach 1989–2015 najczęstszą przyczyną stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce było tzw. **niezaistnienie zgody małżeńskiej**, średnio 96% wyroków orzekano z kann. 1095–1107.

W Polsce obserwujemy **wzrost stwierdzeń nieważności małżeństwa** w Kościele przy jednoczesnym **spadku zawieranych małżeństw kościelnych**. Po zestawieniu ze sobą danych z 1989 r. i 2019 r. liczba ślubów kościelnych zmniejszyła się o ponad 100 000 (45%).

8 grudnia 2015 r. weszła w życie reforma papieża Franciszka pt. **Mitis Iudex Dominus Iesus**, która przyczyniła się do skrócenia czasu trwania procesu sądowego o stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele.

Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na świecie w 2020 r. wyniosła ponad 41 000 i zmniejszyła się o 47% w porównaniu z 1989 r.

Najwyższy wzrost udziału procentowego stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w skali ogólnoświatowej w latach 1989–2020 można zaobserwować w Europie (+17 p.p.), Ameryce Południowej (+16 p.p.) i Azji (+9 p.p.). Natomiast największy spadek odnotowano w Ameryce Północnej (–48 p.p.).

Średnio co piąte (21%) stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele na świecie w latach 1989–2000 było orzekane z powodu wadliwej formy zawarcia małżeństwa (kan. 1108).

Pandemia COVID-19 przyczyniła się do zmniejszenia liczby stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w 2020 r. Ów trend jest widoczny zarówno w Polsce, jak i Europie. W skali ogólnoświatowej jest to zależne od kontynentu, w którym porównuje się dane.

WPROWADZENIE I METODOLOGIA BADANIA

Głównym celem niniejszego badania jest analiza danych statystycznych (ilościowych) o stwierdzeniu nieważności małżeństwa kościelnego w Polsce publikowanych przez Watykan w rocznikach statystycznych „Annuario Statisticum Ecclesiae” (ASE).

Na potrzeby niniejszego opracowania było istotne uwzględnienie w analizach liczby ślubów kościelnych oraz podanie przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa kościelnego, pokazanie danych Polski na tle europejskim i ogólnosiwiatowym². W mniejszym zakresie zostały opracowane dane ilościowe dla świata oraz dla wybranych państw europejskich.

O doborze państw europejskich do badania decydowała liczba przypadków, w których stwierdzono nieważność małżeństwa w Kościele, jego wielkość oraz udział katolików w populacji danego kraju. W dwóch z wybranych państw odnotowano dużą liczbę stwierdzeń nieważności małżeństwa kościelnego (Hiszpania i Włochy), a w dwóch - małą liczbę takich stwierdzeń (Austria i Irlandia).

Mapa 1. Państwa uwzględnione w pogłębionej analizie danych

Na okres realizacji badania zostały wybrane lata 1989–2020. Data początkowa zakresu analiz to 1989 r., który jest uznawany za początek III Rzeczypospolitej. Zależało nam na tym, aby analizowane dane były zakotwiczone w polskiej państwowości ujętej we współczesne ramy, a co za tym idzie – na ukazaniu użyteczności danych zaprezentowanych w niniejszym opracowaniu dla instytucji państwowych, ośrodków naukowo-badawczych i wszelkich osób zajmujących się badaną tematyką. Rok 2020 został potraktowany jako graniczny z tego względu, że Watykan nie opublikował jeszcze roczników statystycznych za lata 2021–2022 („Annuario Statisticum Ecclesiae”).

Warto zauważyć, że od 2016 r. ASE nie publikuje informacji o stwierdzeniu nieważności małżeństwa w Kościele w podziale na przyczyny kodeksowe prawa kanonicznego, za sprawą których doszło do takiego wyroku – z tego powodu dane te są analizowane w przedziale czasowym 1989–2015.

Dane zawarte w ASE w części poświęconej stwierdzeniu nieważności małżeństwa w Kościele są podzielone na dwa tryby procedowania sądowego: proces zwykły i proces dokumentalny (oparty na dokumentach), te zaś zawierają wyroki w pierwszej i drugiej instancji. W poniższym badaniu przeanalizowano dane zbiorczo, uwzględniając sumę wszystkich wyroków dotyczących stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele niezależnie od formy procedowania i instancji, w której zapadł wyrok.

Dane pochodzące z ASE zostały zebrane przez Główny Urząd Statystyczny Kościoła metodą kwestionariusza, który został wysłany do kanclerzy poszczególnych kościołów parokialnych kurii na świecie. Dane publikowane w ASE pochodzą z badania populacyjnego charakteryzującego się wysokim współczynnikiem zwrotności (np. 1989 - 92,4%; 2020 - 95,4%), przy czym są to najdokładniejsze dane, jakimi dysponujemy, które zdaniem autorów rocznika „w niewielkim stopniu odbiegają od rzeczywistości”³.

Dane o liczbie populacji oraz wielkości terytorium, które odnajdziemy w watykańskich rocznikach statystycznych, pochodzą z „Rocznika Demograficznego” wydawanego przez Organizację Narodów Zjednoczonych⁴, a za katolika jest uważana osoba, która przyjęła sakrament chrztu świętego.

² Dane dotyczące „świata” to suma państw położonych na poszczególnych kontynentach: Europa + Ameryka Północna + Ameryka Środkowa + Ameryka Południowa + Azja + Afryka + Australia i Oceania. Dane dla Europy to suma państw europejskich. Dane analizowane dla świata i Europy zawierają informacje o państwach, które w danym roku wzięły udział w badaniu. Jest to zwłaszcza istotne ze względu na końcówkę lat 80. i początek lat 90. XX w., w których nastąpiły zmiany geopolityczne w Europie, np. zjednoczenie Niemiec, rozpad Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, rozpad Jugosławii. Dlatego przy porównaniu danych pomiędzy regionami w poszczególnych latach należy ostrożnie formułować wnioski.

³ „Annuario Statisticum Ecclesiae” 2020, s. 12 oraz „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989, s. 12.

⁴ „Annuario Statisticum Ecclesiae” 2020, s. 17 oraz „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989, s. 17.

STWIERDZENIE NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA W KOŚCIELE W POLSCE – ANALIZA DANYCH ILOŚCIOWYCH

Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce

Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w 2020 r. dla Kościoła katolickiego w Polsce wyniosła 2813 i spadła w porównaniu z 2019 r.; ową zmianę można wiązać z pandemią COVID-19. Dla porównania w latach 2017–2019 liczba stwierdzeń nieważności przekroczyła 2900 wyroków rocznie⁵. Spadki w statystykach widać również w innych państwach europejskich i wiązało się to z restrykcjami obowiązującymi w poszczególnych państwach Europy i świata⁶. W Polsce na przestrzeni 32 lat średnio w skali całego roku stwierdzano nieważność małżeństwa w Kościele 1877 razy, a między 1989 i 2020 r. liczba tego typu wyroków wzrosła o ponad 160%. Wzrost liczby wyroków na rzecz nieważności na przestrzeni analizowanych lat rozkłada się równomiernie poza jednym momentem, w którym mamy do czynienia ze skokowym wzrostem widocznym w latach 2016–2020. Ów wzrost należy wiązać ze zmianą prawodawstwa kościelnego w tym zakresie (reformą kanonów kodeksów przeprowadzoną przez papieża Franciszka)⁷, która zakładała uproszczenie procedur sądowych w procesach dotyczących stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele⁸. Za sprawą tych zmian wyrok na rzecz stwierdzenia nieważności może zostać wydany w pierwszej instancji, a nie jak do tej pory musiał zostać potwierdzony w drugiej instancji⁹. Warto zauważyć, że medialnie była to nośna informacja. Dodatkowo rozpowszechniła ona informację o możliwości uzyskania „rozvodu kościelnego”, którego to terminu używa się często w mediach¹⁰.

⁵ Liczba wniesionych spraw na wokandę w 2020 r. wyniosła 3678, a średnia z lat 2017–2019 to 4833. Ten niespełna 24-procentowy spadek należy wiązać z okresem pandemii COVID-19, gdy większość instytucji państwowych i kościelnych ograniczyła swoją działalność. Szerzej o przebiegu pandemii w polskim Kościele pisze W. Sadłoń, „Zacieśnianie czy rozrywanie immanentnej ramy? Polski katolicyzm wobec epidemii koronawirusa, „Wieś i Rolnictwo” 2020, nr 3 (188).

⁶ Kościół na świecie wobec pandemii koronawirusa, <https://kosciol.wiara.pl/doc/6221376.Kosciol-na-swiecie-wobec-pandemii-koronawirusa> [dostęp: 10.11.2022]; Kara dla archidiecezji Barcelony za przekroczenie limitu wiernych, 28 VII 2020, https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2020-07/hispania-kara-dla-archidiecezji-barcelony-za-przekroczenie-limitu.html?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=NewsletterVN-PL [dostęp: 10.11.2022].

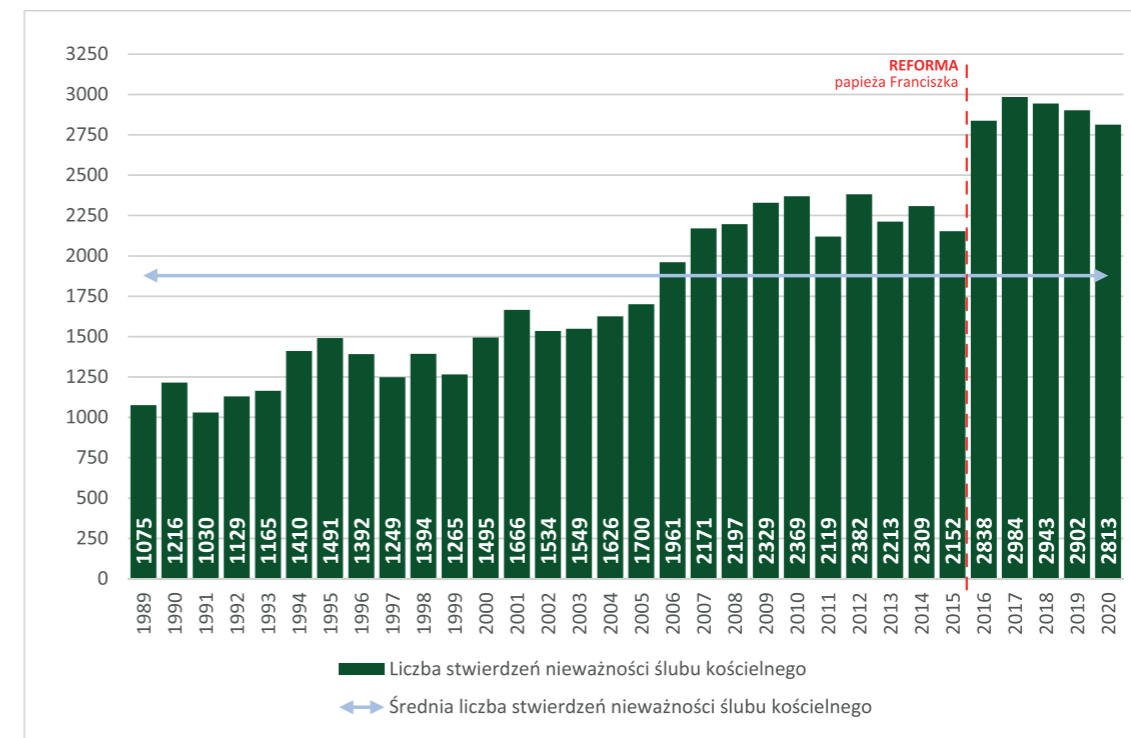
⁷ Franciszek PP, List Apostolski Mitis Iudex Dominus Iesus, reformujący kanony Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, 8 XII 2015, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-iudex-dominus-iesus.html [dostęp: 29.11.2022]; Franciszek PP, List Apostolski Mitis et misericors Iesus, reformujący kanony Kodeksu Kościołów Wschodnich dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, 8 X 2015, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-et-misericors-iesus.html [dostęp: 9.12.2022].

⁸ Franciszek PP, List Apostolski Mitis Iudex Dominus Iesus...: „Wydawało się stosowne przede wszystkim, aby dla dopuszczenia stron do nowego kanonicznego małżeństwa nie były już wymagane dwa zgodne wyroki stwierdzające nieważność małżeństwa, ale wystarczała moralna pewność osiągnięta przez pierwszego sędziego zgodnie z przepisami prawa”.

⁹ Ibidem, „Dodatkowo wprowadzono nowy typ procesu, tzw. skrócony. Por.: Uproszczenie procedury stwierdzenia nieważności małżeństwa przez papieża Franciszka, <https://www.adwokatkoscielny.pl/uproszczenie-procedury-stwierdzenia-niewaznosci-malzenstwa-przez-papieza-franciszka> [dostęp: 9.11.2022]; S. Świączny, Rozwiązanie małżeństwa i stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych po reformie Papieża Franciszka, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.

¹⁰ Komentarz eksperta prawa kanonicznego ks. Michała Siennickiego SAC: „Duża skala zjawiska procesów kościelnych moim zdaniem nie wynika ze zmiany prawa wprowadzonego przez papieża Franciszka, ale z tego, że temat ten przebił się do debaty publicznej za sprawą dwóch synodów poświęconych rodzinie. Jak również z pewnego wydarzenia z pogranicza polityki i gazet zajmujących się obyczajami osób publicznych. Wiele osób uświadomiło sobie, że mimo że pierwsze małżeństwo rozpadło się, nie oznacza to, że mają zamkniętą drogę do sakramentów w kościele. W mojej opinii do zwiększenia ilości procesów o stwierdzenie nieważności małżeństwa przyczynia się również wysoki poziom duszpasterstwa parafialnego. Duszpasterze parafialni, będąc na »linii frontu« pomiędzy prawem kanonicznym a duszpasterstwem, podpowiadają osobom, których małżeństwa się rozpadły, by złożyły wniosek o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Takie zachowanie uznać należy za pozytywne, bo prowadzące do uregulowania pozycji kanonicznej wielu osób głęboko wierzących, których dotknął problem niezdolności do ważnego zawarcia małżeństwa”.

Wykres 1. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce w latach 1989–2020 (dane liczbowe).

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

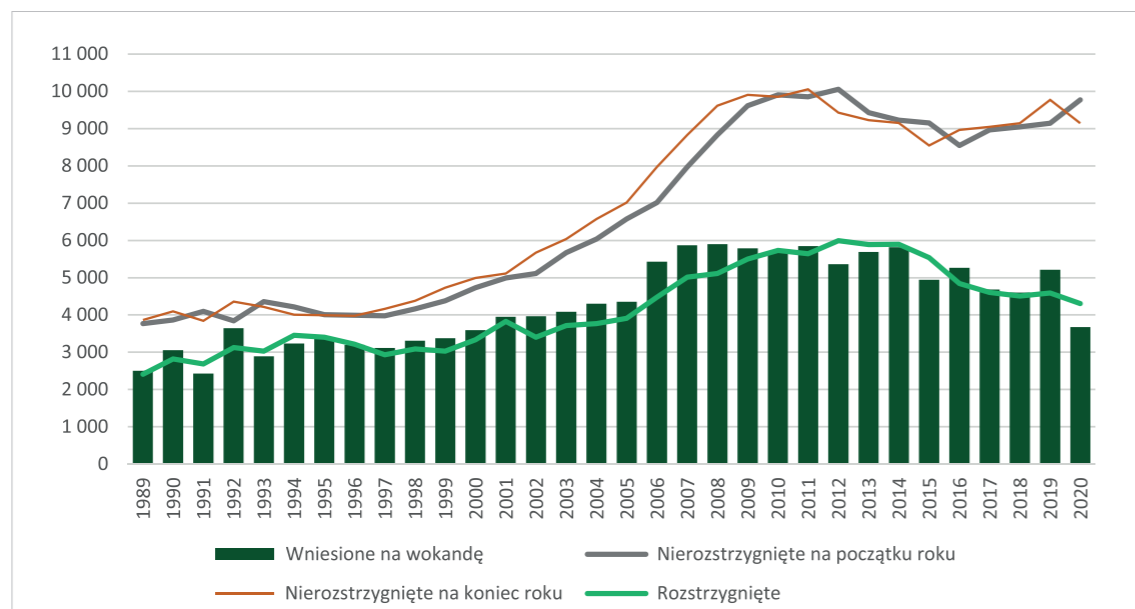
Przy analizie danych warto zwrócić uwagę na dwa okresy czasowe: lata 2007–2015 i 2016–2020, w których jest zauważalny moment „wypłaszczenia” danych, tj. nie następował już wzrost wyroków na rzecz stwierdzenia nieważności (utrzymywał się na podobnym poziomie w poszczególnych latach). Przetłamanie granicy „wypłaszczenia” danych następuje dopiero w 2016 r., czyli w momencie, w którym zaczęły obowiązywać reformy papieża Franciszka w tej materii. Umożliwiło to osiągnięcie liczby stwierdzeń na rzecz nieważności przekraczającej 2500 wyroków rocznie. Natomiast już po tych kilku latach od reformy papieskiej widzimy, że mamy znów moment „wypłaszczenia” danych i liczbę stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele utrzymującą się w przedziale 2750-3000.

Od 1989 r. obserwujemy stopniowy wzrost spraw nierozstrzygniętych o stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele – apogeum nastąpiło na przełomie lat 2011 i 2012, gdy liczebność ta przewyższyła 10 000, a w późniejszych latach utrzymywała się w przedziale 8500-10 000.

Prawdopodobnie mamy do czynienia z niewydolnością systemu sądów kościelnych, które mają coraz więcej spraw, przy jednoczesnym spadku liczby ich rozstrzygnięć (zob. Wykres 2)¹¹.

¹¹ Komentarz eksperta prawa kanonicznego ks. Michała Siennickiego SAC: „Należy dodać, że nierozstrzygnięte sprawy to w znacznej mierze sprawy rozpoczęte, w których później nic się nie dzieje – nie są przedstawiane dowody, nie są wskazywani świadkowie. Takie procesy „wiszą” i dopiero po pewnym czasie dokonuje się ich zakończenia, o czym mowa w kan. 1520”.

Wykres 2. Liczba spraw wniesionych na wokandę i rozstrzygniętych w zestawieniu z liczbą spraw nierozstrzygniętych na początku i na końcu roku w latach 1989-2020 w Polsce (dane liczbowe).

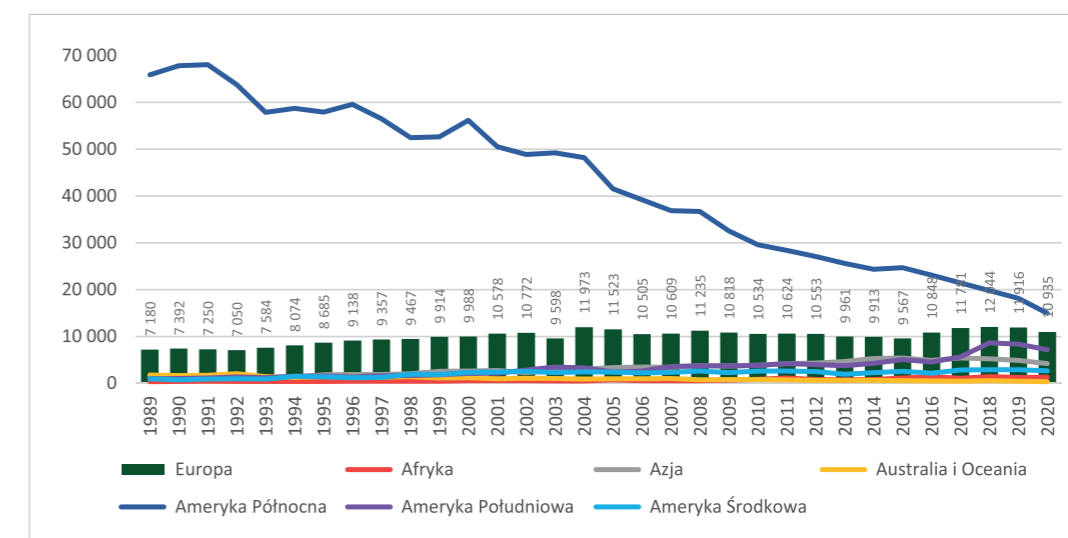
Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – kontekst europejski i światowy

Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na świecie w 1989 r. wynosiła 78169; w 2020 r. liczba ta zmniejszyła się o 47% i wyniosła 41 534. Ten trend spadkowy, z którym mamy do czynienia, wynika głównie ze zmniejszenia się liczby stwierdzeń na rzecz nieważności w Ameryce Północnej¹².

Systematyczny spadek jest również obserwowany w Australii i Oceanii. Natomiast w pozostałych regionach świata liczba wyroków na rzecz stwierdzenia nieważności stopniowo rośnie.

Wykres 3. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na świecie.

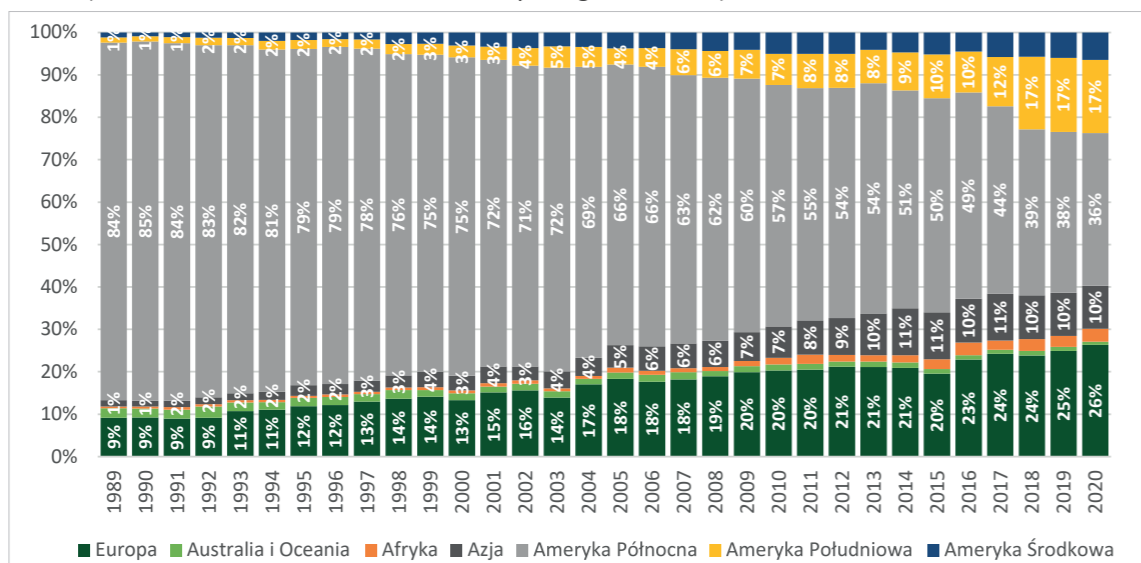
Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

Dominacja Ameryki Północnej jest szczególnie widoczna po przeliczeniu udziału procentowego wszystkich wyroków na rzecz stwierdzenia nieważności małżeństwa dla poszczególnych regionów świata. Mianowicie w 1989 r. udział procentowy spraw w Ameryce Północnej wynosił 84%, a w 2020 r. – 36% (spadek o 48 p.p.). Natomiast największe wzrosty na przestrzeni analizowanych 32 lat uzyskały: Europa (+17 p.p.), Ameryka Południowa (+16 p.p.) i Azja (+9 p.p.).

Jest to z jednej strony zasługa mniejszej liczby stwierdzeń nieważności w Ameryce Północnej, z drugiej zaś faktycznego wzrostu liczby takich wyroków odzwierciedlonych w wyższej liczbie stwierdzeń nieważności w tych regionach świata.

¹² Komentarz eksperta prawa kanonicznego ks. Michała Siennickiego SAC: „Warto pamiętać, że w USA już od czasów Pawła VI obowiązywała lex propria, gdzie nie było wymagania dwóch sentencji stwierdzających nieważność małżeństwa. W Stanach reforma Franciszka z 2015 r. niewiele zmieniła”. Można przypuszczać, że za sprawą funkcjonowania lex propria ogólna liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w USA była wyższa niż w innych państwach, gdzie nie obowiązywało to prawo, przy czym trudno jest oszacować, o ile więcej w USA zapadało takich wyroków.

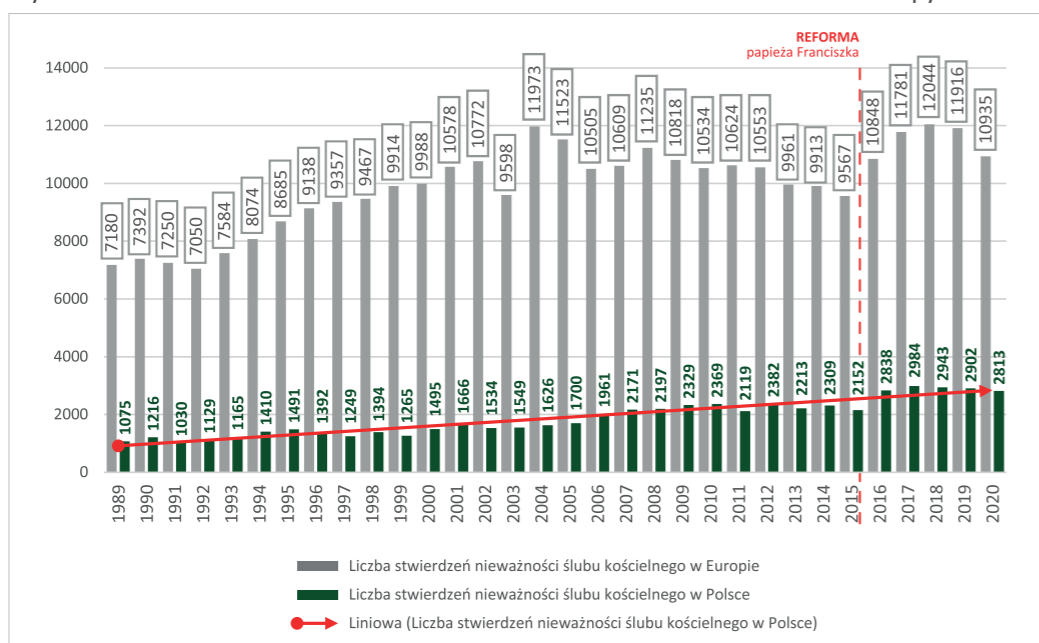
Wykres 4. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – Europa na tle świata (udział % stwierdzeń nieważności w danym regionie świata).

Opracowanie własne, dane: „Annuarium Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

Od 1989 r. zauważamy stopniowy wzrost liczby stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Europie, który osiągnął apogeum w 2004 r. z wynikiem 11 973 orzeczenia na rzecz stwierdzenia nieważności¹³. Następnie nastąpił powolny spadek, który trwał do 2015 r. Natomiast od 2016 r., tj. od momentu obowiązywania nowego prawa ustanowionego przez papieża Franciszka, nastąpił skokowy wzrost liczby stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Europie – podobną zależność obserwujemy w Polsce, co świadczy o tym, że nie jest to zależność występująca w jednym państwie, ale ma zasięg kontynentalny.

Wykres 5. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – Polska na tle Europy.

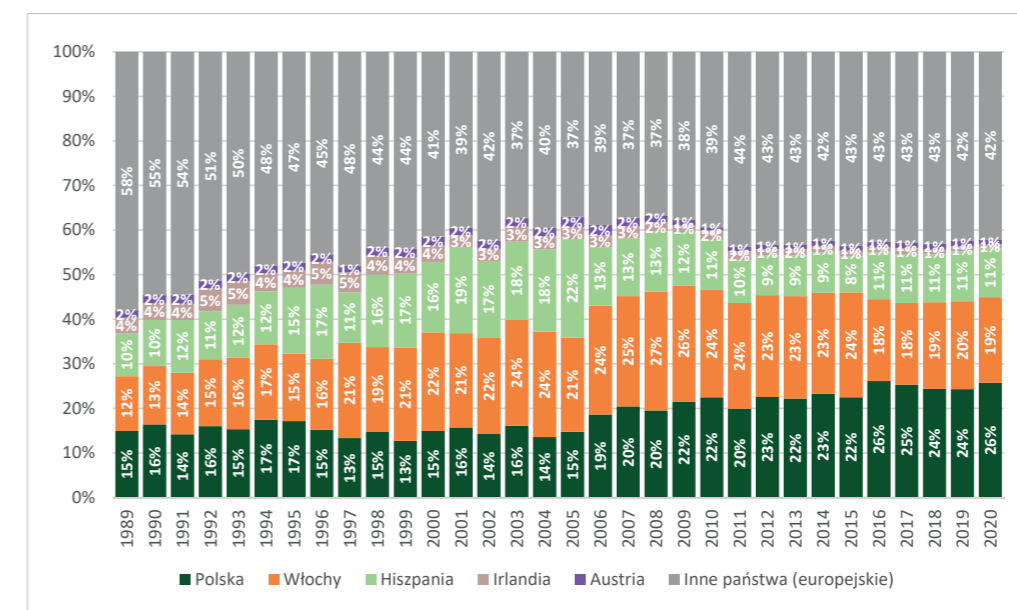

Opracowanie własne, dane: „Annuarium Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

¹³ Wyjątkiem jest 2003 r., w którym liczba ta spada.

Polska ma stosunkowo duży odsetek stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na tle europejskiego orzecznictwa – średnio przez 32 lata ten udział wyniósł 19%; dla przykładu we Włoszech było to średnio 20%, w Hiszpanii średnio 13%, w Irlandii średnio 3%, a w Austrii średnio 1,6%.

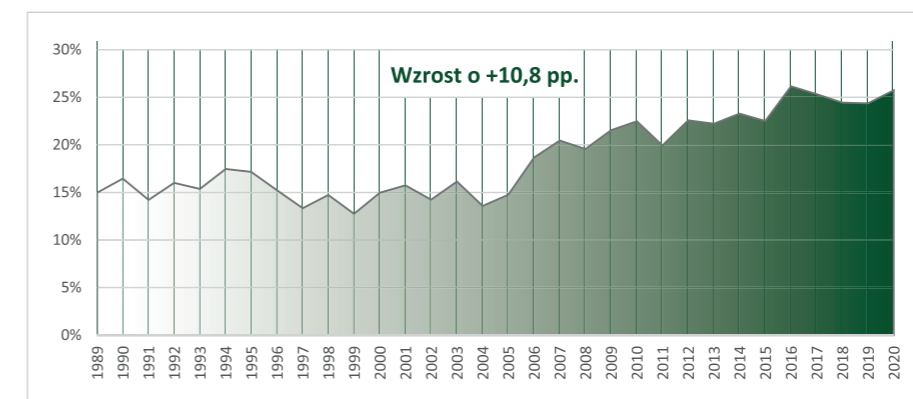
Wykres 6. Udział % stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – Polska na tle Europy i innych państw europejskich.

Opracowanie własne, dane: „Annuarium Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

Analizując liczbę stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce na tle całej Europy, zauważamy, że odsetek udziału wyroków na rzecz stwierdzenia nieważności przez analizowane 32 lata zwiększył się z 15% w 1989 r. do 26% w 2020 r. To oznacza, że co czwarty wyrok w 2020 r. na rzecz stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele w Europie został wydany w Polsce (zob. Wykres 7).

Wykres 7. Udział % stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce w stosunku do wszystkich spraw europejskich. Jaki % spraw polskich stanowią sprawy europejskie.

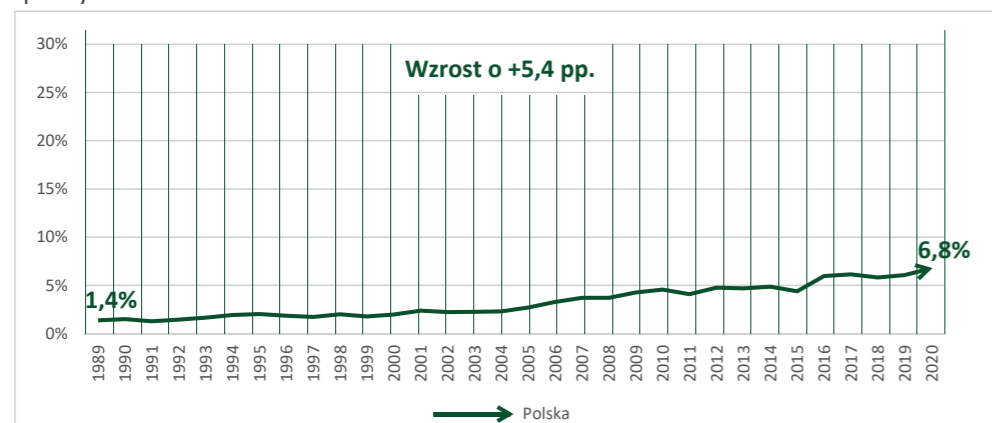

Opracowanie własne, dane: „Annuarium Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

W latach 1989–2020 zauważamy stopniowy wzrost udziału procentowego stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce na tle reszty świata. W 1989 r. ten udział wynosił 1,4%, a w 2020 r. już 6,8% (zob. Wykres 8)¹⁴.

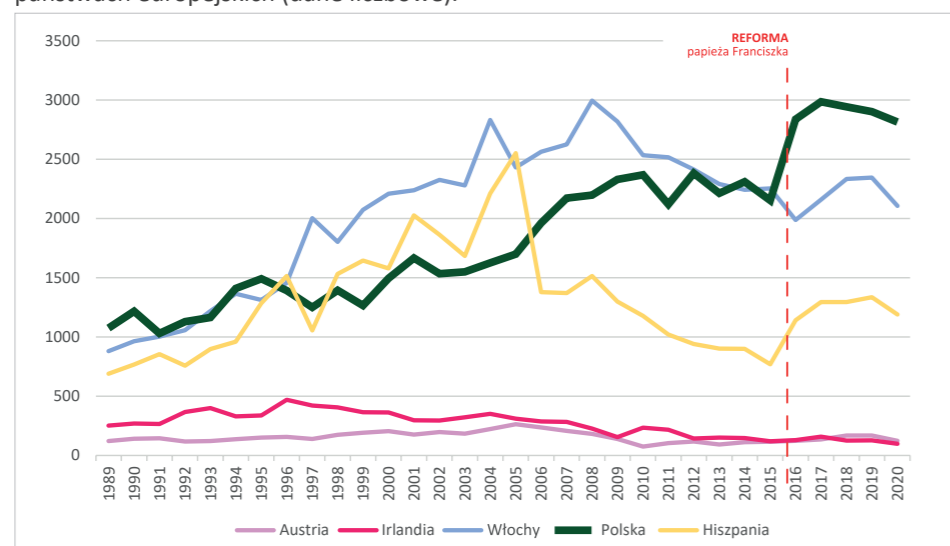
Wykres 8. Udział % stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce w stosunku do wszystkich spraw na świecie. Jaki % spraw polskich stanowią sprawy ze świata.

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

Na wykresie 9 zaprezentowano liczbę stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w wybranych państwach europejskich w wartościach liczbowych. W takim zestawieniu danych Włochy i Polska od 2012 do 2015 r. mają zbliżoną liczbę stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele, a w Hiszpanii obserwujemy wyraźny trend spadkowy. Po 2016 r. (tj. po reformie papieża Franciszka) zauważamy wyraźny wzrost liczby stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w trzech państwach: w Polsce, we Włoszech i w Hiszpanii¹⁵. Natomiast w Austrii jest on nieznaczny, a w Irlandii praktycznie nie występuje¹⁶.

Wykres 9. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w wybranych państwach europejskich (dane liczbowe).

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

¹⁴ Należy pamiętać, że ta tendencja wzrostowa wiąże się z dużym spadkiem stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Ameryce Północnej.

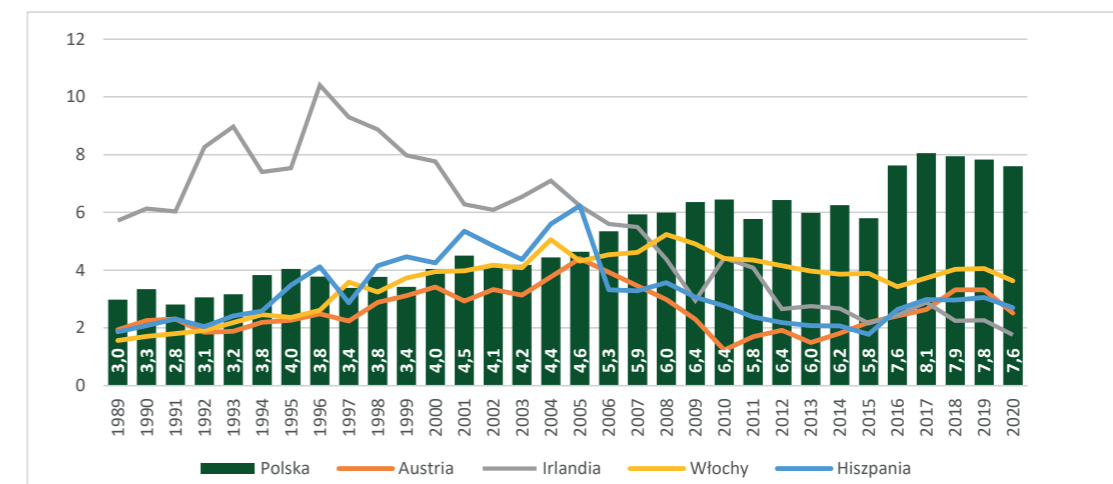
¹⁵ W 2020 r. odnotowujemy spadki, które należy wiązać z pandemią COVID-19. Wątek ten był omawiany na początku niniejszego opracowania.

¹⁶ Komentarz eksperta prawa kanonicznego ks. Michała Siennickiego SAC: „Reforma wprowadzona przez papieża Franciszka zbiegła się z dwoma synodami poświęconymi rodzinie. Moim zdaniem medialnie głównym tematem, który się przebił, była komunie dla rozwiedzonych i tzw. rozwody kościelne. Wiele osób mogło się poczuć zachęcanych, by swoje sprawy uporządkować. Szczególnie jeśli w mediach i w oficjalnych przemówieniach, np. papieża, brzmiało, że proces będzie szybki i bezproblemowy”.

Przy analizie zestawienia liczb stwierdzeń nieważności „ślubów kościelnych” należy pamiętać, że wybrane państwa różnią się od siebie przede wszystkim wielkością. Dopiero stworzenie wskaźnika stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w przeliczeniu na liczbę katolików (np. na 100 000) umożliwi porównanie tego zjawiska między poszczególnymi państwami, bez względu na wielkość populacji danego kraju i liczbę katolików tam mieszkających¹⁷.

Zestawiając wyniki pięciu analizowanych państw europejskich dotyczące stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele, obserwujemy trend wzrostowy (lata 90. i początek nowego stulecia). Wyjątkiem jest Irlandia, gdzie do 1996 r. zauważamy duży wzrost stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele (z ekstremum w 1996 r. wynoszącym 10,4 stwierdzeń nieważności na 100 000 katolików), a następnie liczba ta spada do 1,8. Warto zwrócić uwagę, że Irlandia przez 16 lat miała jeden z najwyższych wskaźników stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w przeliczeniu na 100 000 katolików.

Wykres 10. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele przypadająca na 100 000 katolików w wybranych państwach europejskich.

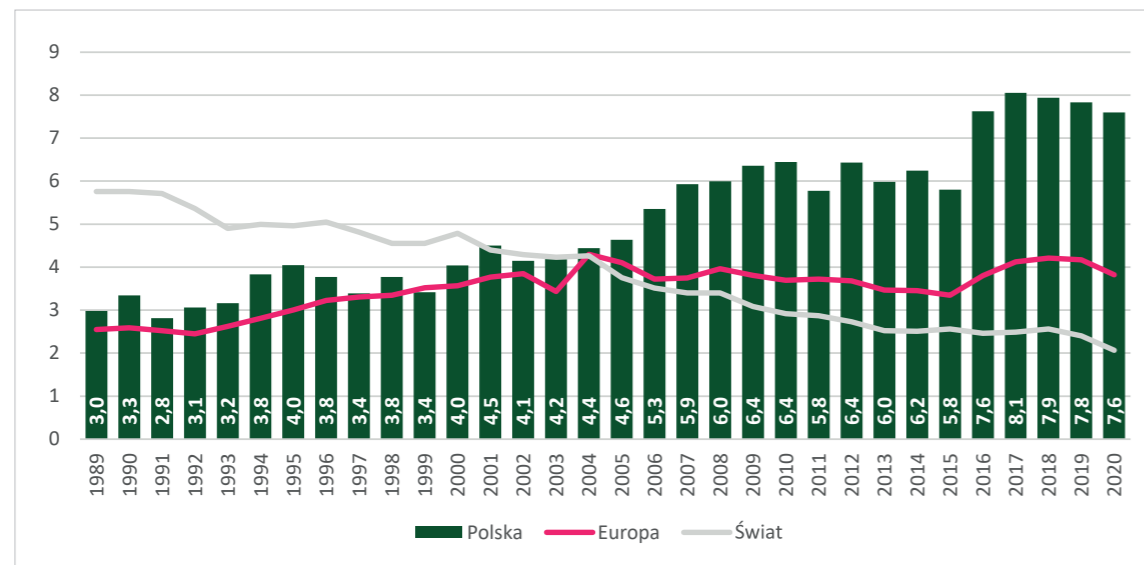

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

¹⁷ Szczegółowe dane w tym zakresie dla poszczególnych lat można odnaleźć w aneksie w tabelach nr 1 i 2.

Wskaźnik stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce w analizowanym okresie (ponad) trzech dekad ma trend wzrostowy, dla świata zaś – trend spadkowy. W latach 1989–2000 liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na świecie w przeliczeniu na 100 000 katolików była wyższa niż w Polsce w tym samym okresie, następnie obserwujemy odwrócenie trendu. Przy analizie danych warto zauważyć, że Polska ma wyższy wskaźnik stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na 100 000 katolików w 31 latach na 32 lata w zestawieniu z Europą. Generalnie od 2004 do 2020 r. wskaźnik stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w przeliczeniu na 100 000 katolików w Polsce jest wyższy niż w Europie i na świecie.

Wykres 11. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele przypadająca na 100 000 katolików w Polsce, Europie i na świecie.

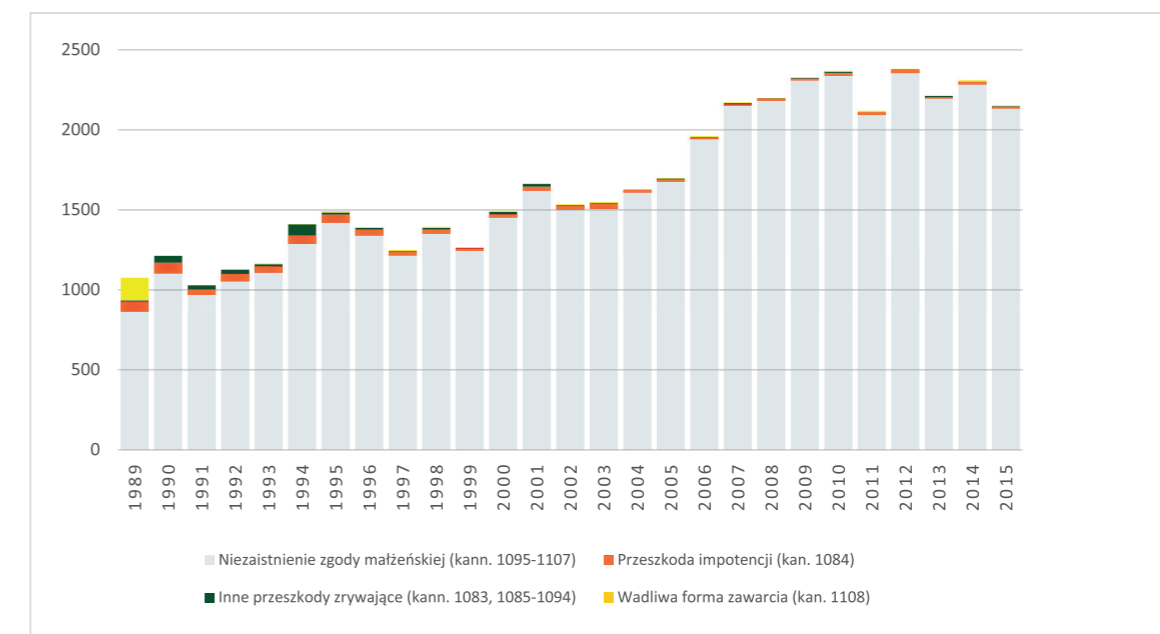
Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989-2020.

Przyczyny stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce¹⁸

Stwierdzić nieważność małżeństwa w Kościele można na podstawie określonych przesłanek, które są zawarte w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 r. z późniejszymi zmianami¹⁹. W analizowanym okresie 25 lat najczęstszą przyczyną stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce było tzw. niezastnienie zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107) – średnio 96% wyroków dotyczyło takiej sytuacji.

Przeszkoda impotencji (kan. 1084) była przyczyną stanowiącą podstawę do stwierdzenia nieważności małżeństwa średnio w 2% wszystkich spraw, a inne przeszkody zrywające (kann. 1083, 1085–1094) i wadliwa forma zawarcia (kan. 1108) to średnio po 1% wszystkich wyroków na rzecz stwierdzenia nieważności (zob. Wykres 12)²⁰.

Wykres 12. Przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. w latach 1989–2015 (dane liczbowe dla Polski).

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989–2015.

Należy odnotować, że pod koniec lat 80. i na początku lat 90. XX w. przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele były bardziej zróżnicowane niż w późniejszych latach i dotyczyły częściej wadliwej formy zawarcia małżeństwa (kan. 1108), przeszkód impotencji (kan. 1084) czy innych przeszkód zrywających (kann. 1083, 1085–1094)²¹.

¹⁸ Wyjaśnienie treści kanonów znajduje się we wstępie teoretycznym.

¹⁹ Kodeks prawa kanonicznego, tłum. ks. dr hab. Piotr Majer, ks. dr hab. Leszek Adamowicz, wyd. Pallottinum, Warszawa 2022.

²⁰ Szerzej: ks. J. Gręźlikowski, Stwierdzenie nieważności małżeństwa w kościele rzymskokatolickim – teoria i praktyka, „Symposium” 2010, nr 1(19), s. 77–86.

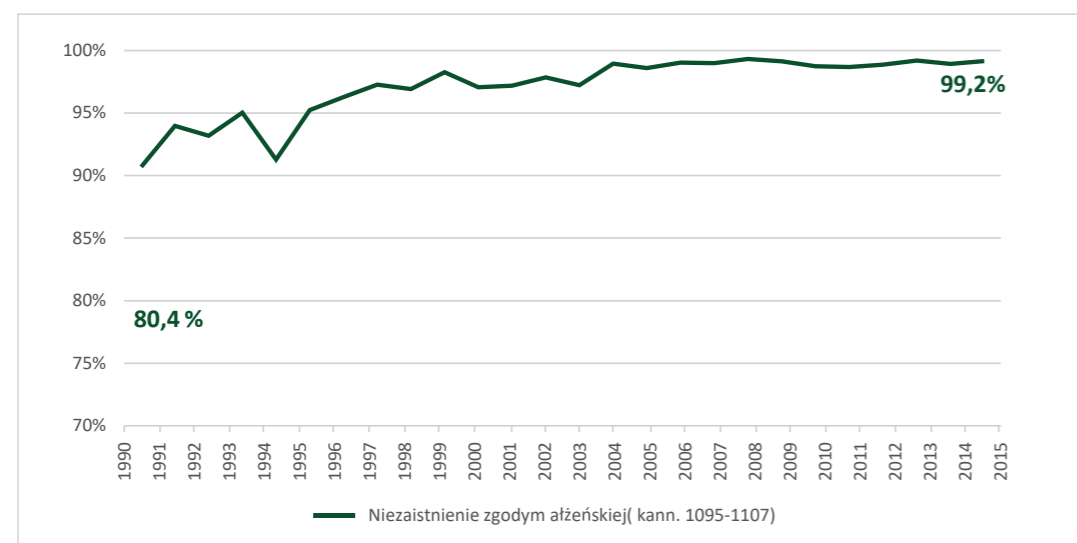
Należy odnotować, że pod koniec lat 80. i na początku lat 90. XX w. przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele były bardziej zróżnicowane niż w późniejszych latach i dotyczyły częściej wadliwej formy zawarcia małżeństwa (kan. 1108), przeszkód impotencji (kan. 1084) czy innych przeszkód zrywających (kann. 1083, 1085–1094)²¹.

Oprócz procentowego spadku ww. przyczyn stwierdzenia nieważności małżeństwa zauważalny jest również spadek liczbowy takich przyczyn jak:

- przeszkoda impotencji (kann. 1084):	- inne przeszkody zrywające (kann. 1083, 1085–1094):
1990 r. – 66 orzeczeń	1990 r. – 42 orzeczenia
2015 r. – 10 orzeczeń	2015 r. – 3 orzeczenia ²²

Niemal od początku analizowanego okresu widać dominację w orzecznictwie przyczyn stwierdzających nieważność małżeństwa w Kościele na podstawie niezaimplementowania zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107). Od 2004 do 2015 r. ta dominacja przeradza się niemal w liniowy trend ze średnim wynikiem 99% stwierdzeń na rzecz nieważności, w której przyczyną jest niezaimplementowanie zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107).

Wykres 13. Wzrost przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów niezaimplementowania zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107) w Polsce w latach 1989–2015.

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989–2015.

²¹ Komentarz eksperta prawa kanonicznego ks. Michała Siennickiego SAC: „Jeśli chodzi o spadek różnorodności capi di nullita, to spotkałem się we Włoszech z argumentem, że po prostu spisywanie protokołów jest lepiej prowadzone w parafiach i przyczyny takie jak wada formy lub impotencja, bigamia, choroba uniezdalniająca są wykluczane już na etapie przygotowania do zawarcia małżeństwa. Ponadto w sądach biskupich wyspecjalizowali się biegli psychologowie, którzy skupiają się głównie na zdolności »rozważania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich wzajemnie przekazywanych i przyjmowanych«. (kan. 1095 § 2; niezdolność do zawarcia małżeństwa z przyczyny natury psychicznej, kan. 1095 § 3)».

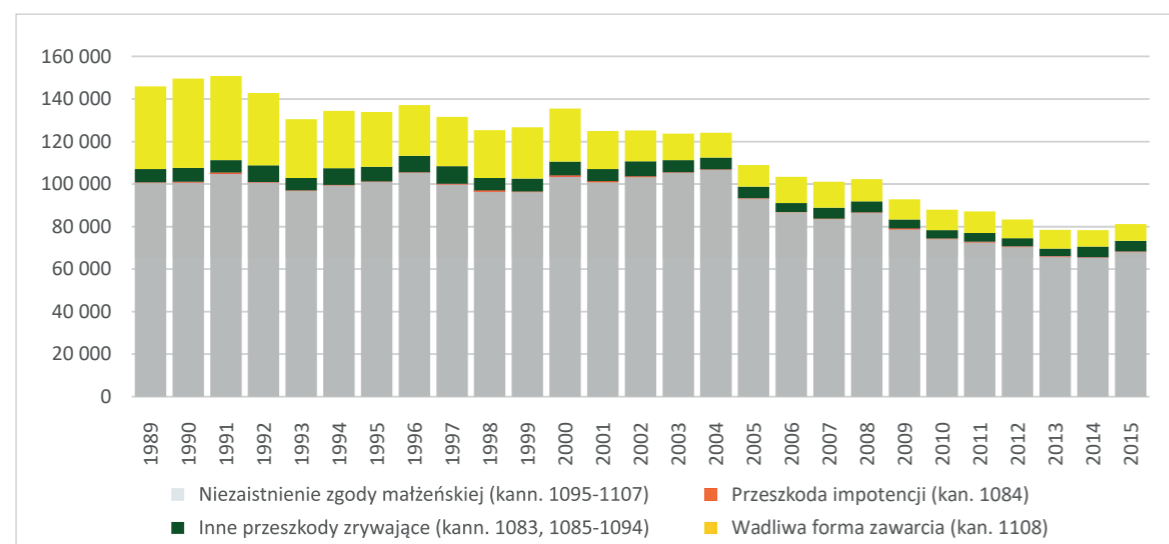
²² Może to świadczyć o tym, że z tych kanonów trudniej jest uzyskać stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele lub mogą decydować względy społeczne, np. poczucie wstydu wynikające z dochodzenia swoich racji przed sądem z zaistniałej przeszkody impotencji (kan. 1084).

Komentarz eksperta prawa kanonicznego ks. Michała Siennickiego SAC: „W Italii i innych krajach orzeknięcie występowania impotencji mogłoby się równać ze zniesławieniem. Warto pamiętać, że niezdolność do dokonania stosunku małżeńskiego nie dotyczy tylko mężczyzn. Ponadto orzecznictwo kościelne rozróżnia impotencję absolutną i względną».

Przyczyny stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – kontekst europejski i światowy

W skali ogólnoświatowej, podobnie jak w Polsce, główną przyczyną stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele jest niezaimprowizacja zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107). Przy czym w latach 1989–2000 średni udział stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele z powodu wadliwej formy zawarcia małżeństwa (kan. 1108) wyniósł 21% (zob. Wykres 14)²³. W kolejnych latach obserwujemy stopniowy spadek stwierdzenia nieważności małżeństwa z tego powodu, co można uznać za pozytywny trend, gdyż przyczyną uznania za nieważne takiego małżeństwa wiązała się z błędami, które popełnił ksiądz/administracja kościelna w całym procesie zawarcia związku małżeńskiego²⁴.

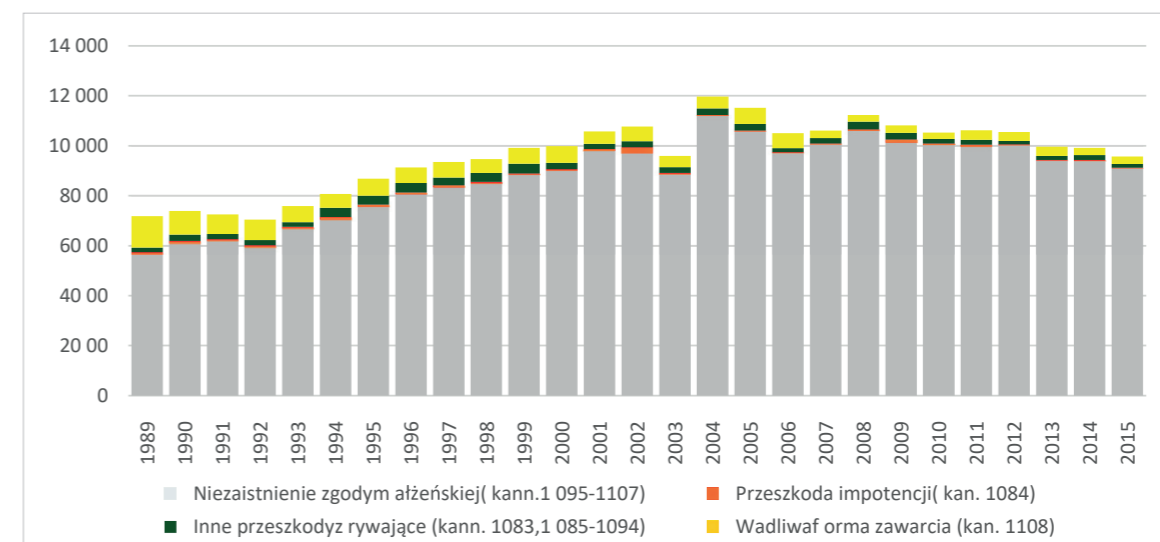
Wykres 14. Przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. w latach 1989–2015 (dane liczbowe dla świata).

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989–2015.

W skali europejskiej, podobnie jak w Polsce, główną przyczyną stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele jest niezaimprowizacja zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107). Pozostałe przyczyny kodeksowe stwierdzenia nieważności małżeństwa stanowią średnio 10%, czyli średnio 1 na 10 wyroków na rzecz stwierdzenia nieważności z innych kanonów niż niezaimprowizacja zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107).

Wykres 15. Przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. w latach 1989–2015 (dane liczbowe dla Europy).

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989–2015.

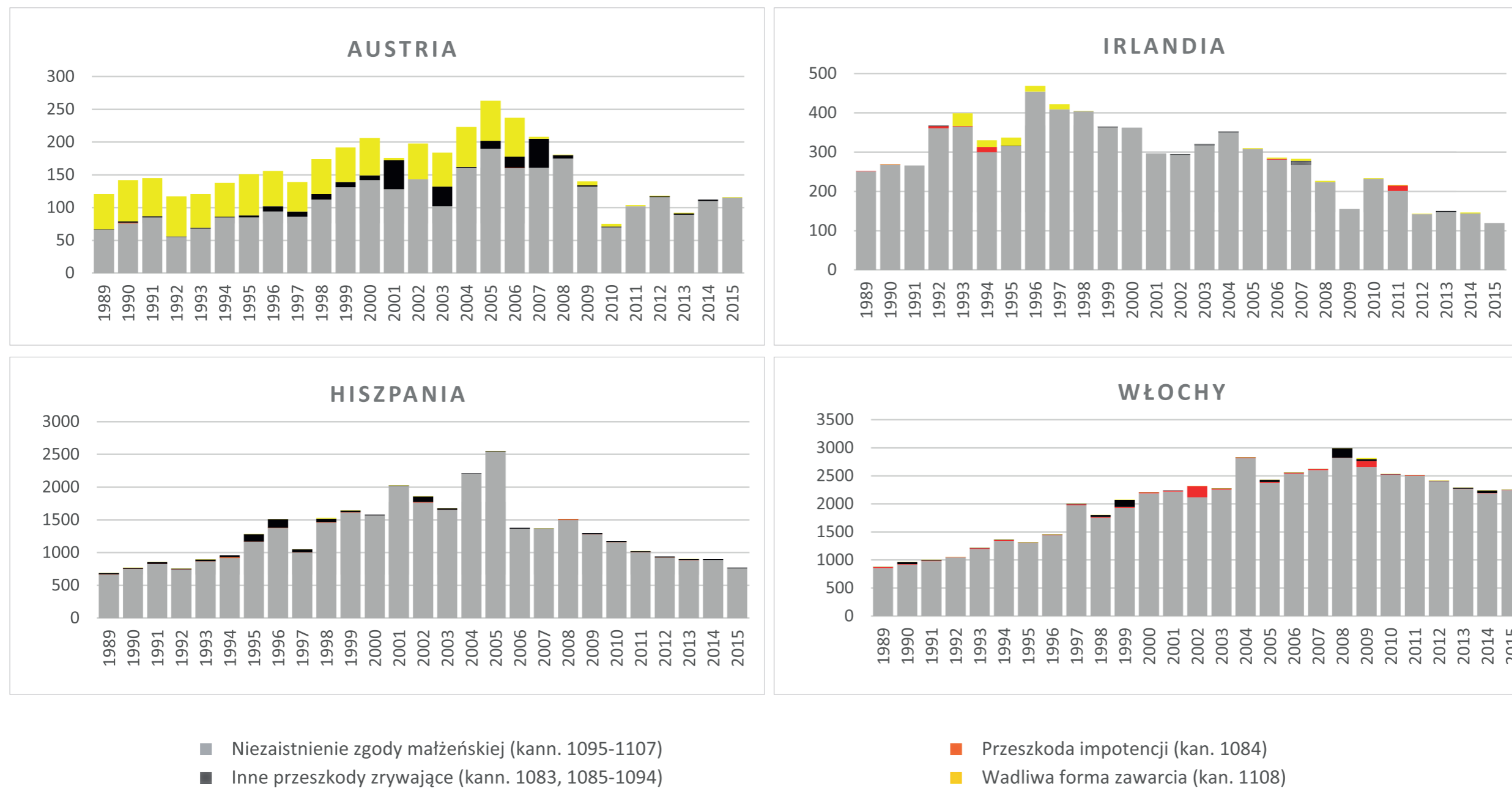
Spośród pięciu analizowanych państw europejskich w czterech (w Polsce, Irlandii, we Włoszech i w Hiszpanii) główną przyczyną stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele było niezaimprowizacja zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107). W przypadku Austrii kwestia ta wygląda inaczej – w latach 1989–2006 średnio w stosunku co do trzeciego małżeństwa stwierdzano nieważność ze względu na wadliwą formę zawarcia małżeństwa (kan. 1108)²⁵.

²³ Dla całego analizowanego okresu średnia wyniosła 15%.

²⁴ Jedną z przyczyn takiego stanu może być poprawa jakości duszpasterstwa rozumiana jako lepsze przygotowanie księży do pobłogosławienia sakramentu małżeństwa. Zob. również przypis nr 22.

²⁵ Komentarz eksperta prawa kanonicznego ks. Michała Siennickiego SAC: „Papież Benedykt w motu proprio Omnium in mentem (26 X 2009) zmienił trzy kanony 1117, 1086, 1124, usuwając z nich zapis, że osoby, które formalnym aktem oddaliły się od Kościoła, nie są zobowiązane do kanonicznej formy zawarcia małżeństwa. W Niemczech i Austrii niektórzy uważali, że formalnym aktem odłączenia się od Kościoła było zaprzestanie płacenia podatku kościelnego, dlatego że był to akt formalny rozpoznany przez Kościół. Papież Benedykt XVI usunął taki zapis i dziś osoby ochrzczone, które formalnym aktem (np. apostazją) oddaliły się od Kościoła, są zobowiązane do kanonicznej formy zawarcia małżeństwa”. Zob. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/apost_letters/documents/hf_ben-xvi_apl_20091026_codex-iuris-canonici.html [dostęp: 8.12.2022].

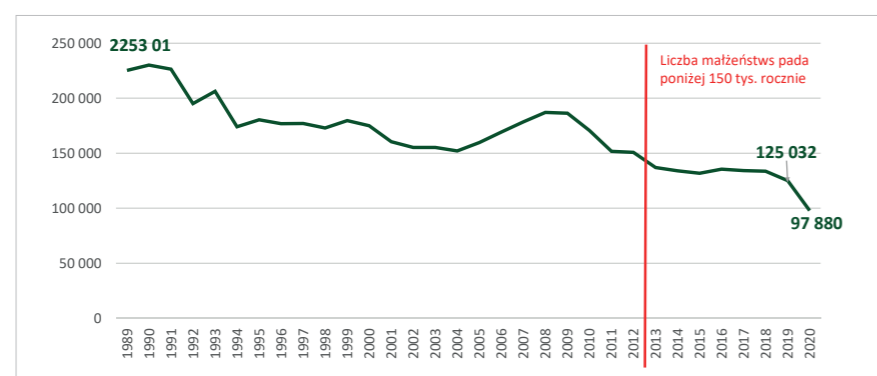
Wykres 16. Przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. w wybranych państwach europejskich w latach 1989–2015.

Stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele w kontekście małżeństw w Polsce

Liczba małżeństw zawieranych w Kościele katolickim w Polsce od 1989 r. w porównaniu z 2019 r. spadła o 45%. Natomiast względem 2020 r. (czyli szczytu pandemii COVID-19) spadek ten był jeszcze wyższy i wyniósł 57%. Jak wynika z danych Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, liczba zawieranych małżeństw w Kościele katolickim w Polsce w 2021 r. wzrosła do 104 000, więc możemy spodziewać się stopniowego powrotu sytuacji sprzed pandemii²⁶. Ponadto w 2013 r. po raz pierwszy od 1989 r. obserwujemy spadek zawieranych małżeństw katolickich poniżej 150 000 rocznie (zob. Wykres 17).

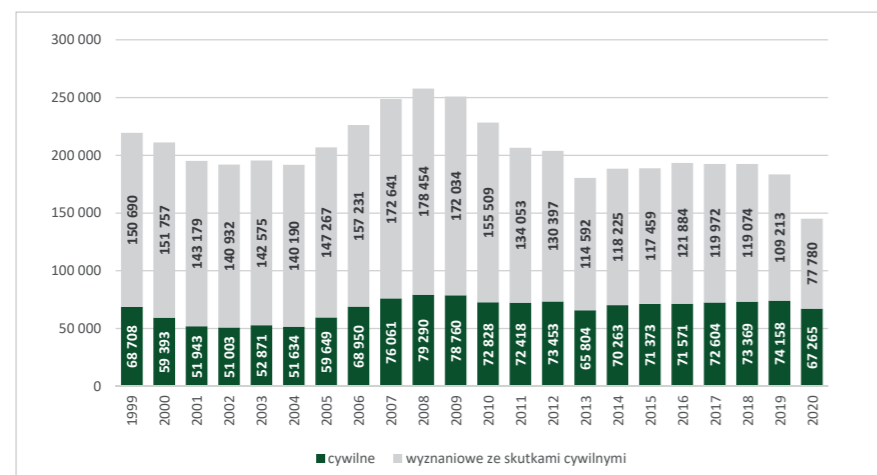
Wykres 17. Liczba małżeństw zawieranych w Kościele katolickim w latach 1989–2020 w Polsce.

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989–2020.

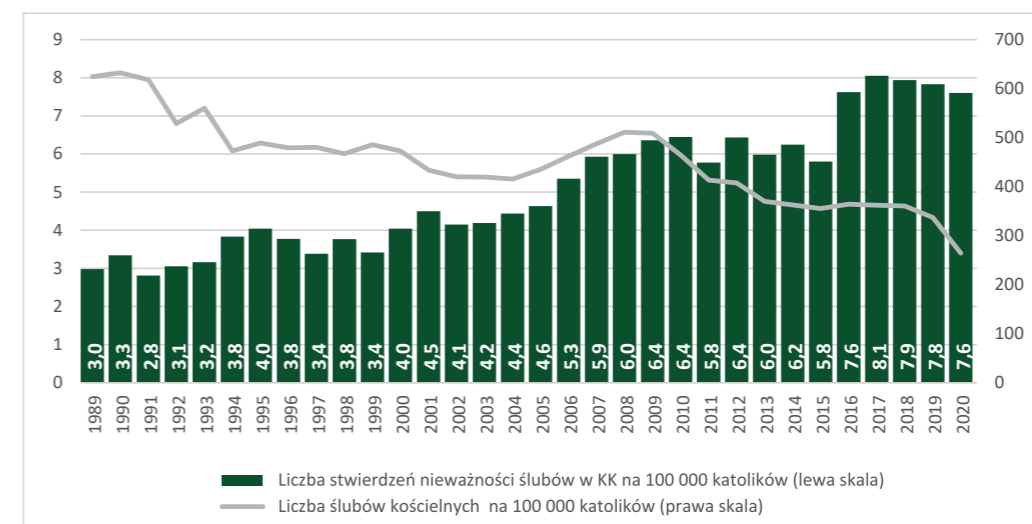
Jeżeli spojrzymy na dane Głównego Urzędu Statystycznego o liczbie małżeństw cywilnych i wyznaniowych²⁷ zawartych ze skutkiem cywilnym, to obserwujemy podobną zależność, jak w przypadku małżeństw zawartych w Kościele katolickim – ogólna liczba ślubów od 1999 r. zmniejszyła się, przy jednoczesnej stabilnej liczbie zawieranych ślubów kościelnych.

Wykres 18. Małżeństwa zawarte w Polsce w ciągu roku w podziale na cywilne i wyznaniowe ze skutkiem cywilnym.

Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989–2020.

Wykres 19. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na 100 000 katolików w zestawieniu z liczbą zawieranych małżeństw w Kościele katolickim w przeliczeniu na 100 000 katolików.

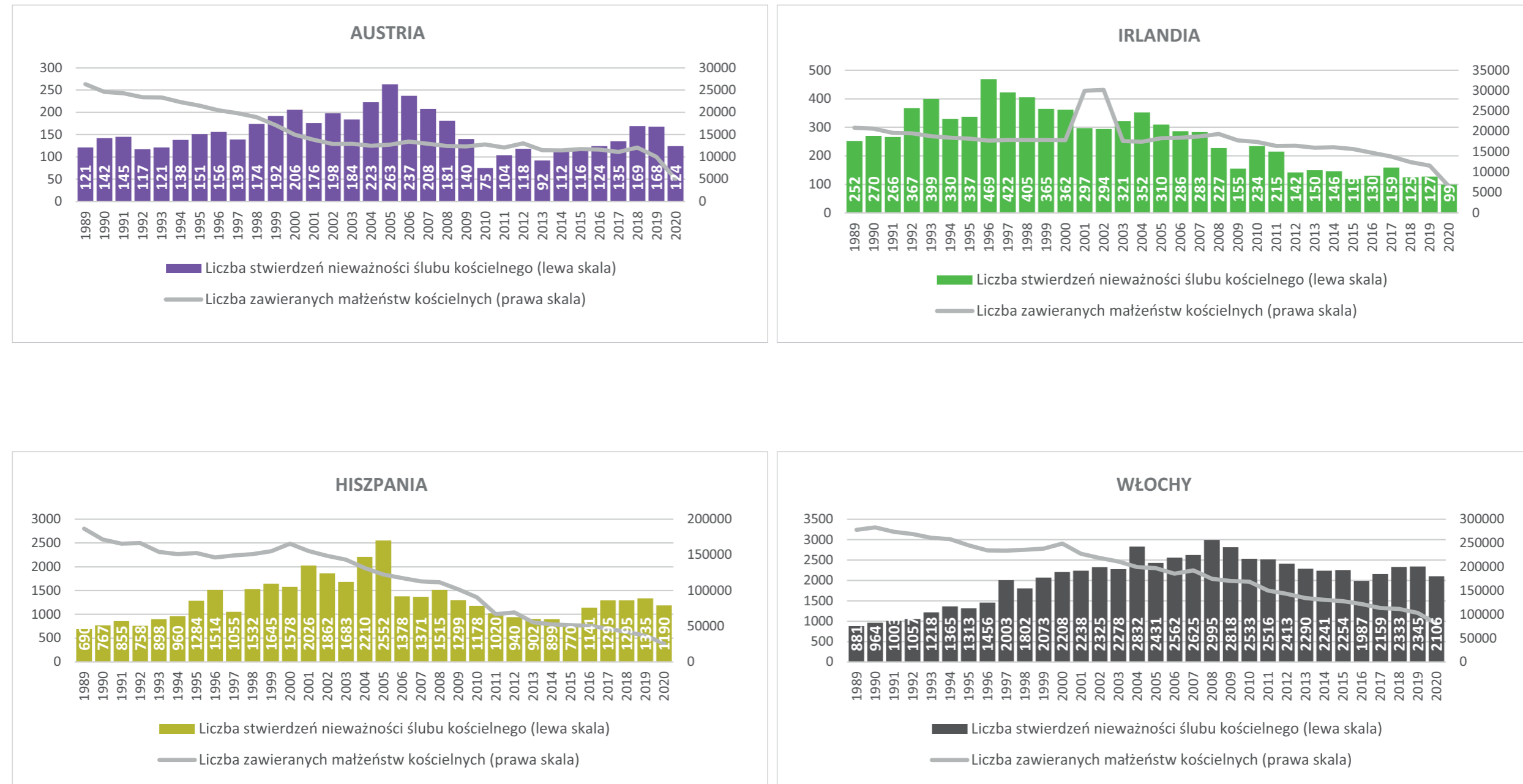
Opracowanie własne, dane: „Annuario Statisticum Ecclesiae” 1989–2020.

²⁶ L. Organek, M. Jewdokimow, Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2021, ISKK, Warszawa 2022.

²⁷ Śluby wyznaniowe są zawierane w takich kościołach jak: Kościół katolicki, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko-Augsburski, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Ewangelicko-Metodystyczny, Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół Polskokatolicki, Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich, Kościół Starokatolicki Mariawitów, Kościół Zielonoświątkowy.

Od 1989 r. liczba „ślubów kościelnych” w Austrii, Irlandii, Hiszpanii i we Włoszech systematycznie spada – zauważalne jest również zmniejszenie się liczby zawieranych małżeństw w 2020 r., tj. w trakcie pandemii COVID-19.

Wykres 20. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w zestawieniu z liczbą zawieranych małżeństw w Kościele katolickim w wybranych państwach europejskich w latach 1989–2020.

PODSUMOWANIE

Ekspert prawa kanonicznego ks. Michał Siennicki SAC:

Na pierwszy rzut oka może się wydawać, że wzrost liczby stwierdzeń nieważności to przejaw kryzysu małżeństwa, faktycznie jednak hipoteza ta wydaje się wątpliwa.

W trakcie analizy statystyk stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce można zauważyć rosnące zainteresowanie par, które zawarły małżeństwo kanoniczne, możliwością uznania go za nieważne. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce w latach 1989–2020 wzrosła prawie dwukrotnie. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa rośnie również w Europie, Ameryce Południowej i Azji, a spada ekstremalnie w Ameryce Północnej, co należy wiązać z przemianami katolicyzmu w Stanach Zjednoczonych Ameryki, które zaszły w ostatnich dekadach²⁸. Przyczyną stwierdzenia nieważności małżeństwa kościelnego są określone w Kodeksie prawa kanonicznego (KPK). W Polsce wyroki stwierdzające nieważność zapadały najczęściej z powodów tzw. niezastnienia zgody małżeńskiej, czyli kann. 1095–1107. Podobną tendencję obserwujemy w pozostałych analizowanych państwach i regionach świata. Oczywiście zdarzają się pojedyncze państwa, w których sądy kościelne wydają wyroki w większej liczbie z innych kanonów KPK (np. Austria)²⁹. A w skali ogólnoświatowej średnio 15% stwierdzeń nieważności małżeństwa (w latach 1989–2015) było orzekane ze względu na wadliwą formę zawarcia małżeństwa (kan. 1108). W 2015 r. papież Franciszek listem apostolskim *Mitis Iudex Dominus Iesus* zreformował kanony Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa. Intencją papieża było szeroko rozumiane dobro wiernych. „Postanowiłem niniejszym Listem opublikować przepisy, które nie mają na celu promowania nieważności małżeństwa, ale przyspieszenie procesów, jak również ich uproszczenie w taki sposób, aby serca wiernych, którzy oczekują na wyjaśnienie swojej sytuacji, nie były zbyt długo zniewolone przez mroki wątpliwości z powodu opóźnień w wydaniu wyroku”³⁰ – napisał papież Franciszek. Nowelizacja Kodeksu prawa kanonicznego de facto doprowadziła do zwiększenia się liczby stwierdzeń nieważności w skali roku ze względu na skrócenie procesu – sąd mógł wydawać więcej wyroków w tym samym czasie. Jeśli jednak spojrzymy na statystyki liczby spraw sądowych nierozstrzygniętych na koniec roku, to liczba ta ciągle pozostaje wysoka. Świadczy to o istnieniu w polskim społeczeństwie potrzeby zakończenia pewnego etapu życia, który przybiera formę stwierdzenia nieważności małżeństwa. Nie wiemy, jakie są faktyczne motywacje osób idących do sądów kościelnych, aby uzyskać wyrok nieważności małżeństwa (zawarcie nowego związku małżeńskiego, założenie nowej rodziny?) – wymaga to prowadzenia dalszych badań. W przyszłych badaniach należałoby również podjąć próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego wybierana jest taka forma prawna i jaki to ma związek z „jakością” katolicyzmu w Polsce oraz budowaniem rodziny.

Zaprezentowane dane w raporcie w sposób trafny i rzetelny pokazują przemiany oraz trendy, jakie zachodziły w stwierdzeniu nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce, Europie i na świecie. Z danych ilościowych wynika, że liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce rośnie. Brak jednak danych o profilu demograficznym uczestników tych procesów oraz innych informacji o nich, które umożliwiłyby pogłębienie analizy: wieku, miejsca zamieszkania, wykształcenia, stażu małżeńskiego, informacji o rozwodzie cywilnym itd. Analizowane dane nie dostarczą także odpowiedzi na pytania o to, czy wśród orzeczeń o nieważności małżeństwa zdarzają się przypadki powtórnego związku oraz jakie są motywacje osób chcących stwierdzić nieważność małżeństwa. Wymienione wątki wymagają dalszych badań.

instytutpokolenia.pl

²⁸ Podobną spadkową tendencję odnotowujemy w liczbie siostr i braci zakonnych, zob. szerzej: M. Jewdokimow, *Klasztor w perspektywie socjologicznej w poszukiwaniu nowego ujęcia*, Warszawa 2018, s. 74.

²⁹ W latach 1989–2006 średnio co trzecie małżeństwo w Austrii było unieważniane ze względu na wadliwą formę zawarcia małżeństwa (kan. 1108).

³⁰ Franciszek PP, *List Apostolski Mitis Iudex Dominus Iesus...*

ANEKS

Tabela 1. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w przeliczeniu na 100 000 katolików w zestawieniu z liczbą zawieranych małżeństw w Kościele katolickim w przeliczeniu na 100 000 katolików.

DANE ZA ROK	Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na 100 tys. katolików	Liczba ślubów w Kościele na 100 tys. katolików
1989	3,06	24,5
1990	3,36	32,2
1991	2,8	618,3
1992	3,15	28,6
1993	3,25	60,1
1994	3,84	72,9
1995	4,04	89,3
1996	3,84	79,2
1997	3,44	80,0
1998	3,84	67,3
1999	3,44	85,6
2000	4,04	73,1
2001	4,54	33,5
2002	4,14	19,9
2003	4,24	19,7
2004	4,44	15,6
2005	4,64	35,4
2006	5,34	61,8
2007	5,94	87,7
2008	6,05	10,9
2009	6,45	08,8
2010	6,44	64,4
2011	5,84	13,5
2012	6,44	07,4
2013	6,03	70,1
2014	6,23	62,5
2015	5,83	55,4
2016	7,63	64,2
2017	8,13	62,4
2018	7,93	60,7
2019	7,83	37,4
2020	7,62	64,4

Tabela 2. Liczba stwierdzeń nieważności zawartych małżeństw w przeliczeniu na 100 000 katolików dla wybranych państw europejskich, Europy i świata.

DANE ZA ROK	Polska	Austria	Irlandia	Włochy	Hiszpania	Europa	Świat	POLSKA -EUROPA
1989	3,0	1,9	5,7	1,6	1,9	2,5	5,8	0,4
1990	3,3	2,3	6,1	1,7	2,1	2,6	5,8	0,8
1991	2,8	2,3	6,0	1,8	2,3	2,5	5,7	0,3
1992	3,1	1,8	8,3	1,9	2,0	2,4	5,4	0,6
1993	3,2	1,9	9,0	2,2	2,4	2,6	4,9	0,5
1994	3,8	2,2	7,4	2,5	2,6	2,8	5,0	1,0
1995	4,0	2,3	7,5	2,4	3,5	3,0	5,0	1,0
1996	3,8	2,5	10,4	2,6	4,1	3,2	5,0	0,5
1997	3,4	2,2	9,3	3,6	2,9	3,3	4,8	0,1
1998	3,8	2,9	8,9	3,2	4,2	3,3	4,6	0,4
1999	3,4	3,1	8,0	3,7	4,5	3,5	4,6	-0,1
2000	4,0	3,4	7,8	4,0	4,2	3,6	4,8	0,5
2001	4,5	2,9	6,3	4,0	5,3	3,8	4,4	0,7
2002	4,1	3,3	6,1	4,2	4,8	3,8	4,3	0,3
2003	4,2	3,1	6,5	4,1	4,4	3,4	4,2	0,8
2004	4,4	3,8	7,1	5,1	5,6	4,3	4,3	0,1
2005	4,6	4,4	6,2	4,3	6,2	4,1	3,8	0,5
2006	5,3	3,9	5,6	4,5	3,3	3,7	3,5	1,6
2007	5,9	3,4	5,5	4,6	3,3	3,7	3,4	2,2
2008	6,0	3,0	4,4	5,2	3,6	4,0	3,4	2,0
2009	6,4	2,3	2,9	4,9	3,1	3,8	3,1	2,5
2010	6,4	1,2	4,4	4,4	2,8	3,7	2,9	2,7
2011	5,8	1,7	4,1	4,4	2,4	3,7	2,9	2,1
2012	6,4	1,9	2,7	4,2	2,2	3,7	2,7	2,8
2013	6,0	1,5	2,7	4,0	2,1	3,5	2,5	2,5
2014	6,2	1,8	2,7	3,9	2,1	3,5	2,5	2,8
2015	5,8	2,2	2,2	3,9	1,8	3,3	2,6	2,5
2016	7,6	2,4	2,4	3,4	2,6	3,8	2,5	3,8
2017	8,1	2,6	2,9	3,7	3,0	4,1	2,5	3,9
2018	7,9	3,3	2,2	4,0	3,0	4,2	2,6	3,7
2019	7,8	3,3	2,3	4,1	3,1	4,2	2,4	3,7
2020	7,6	2,5	1,8	3,6	2,7	3,8	2,1	3,8

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce w latach 1989–2020 (dane liczbowe).

Wykres 2. Liczba spraw wniesionych na wokandę i rozstrzygniętych w zestawieniu z liczbą spraw nierozstrzygniętych na początku i na końcu roku w latach 1989–2020 w Polsce (dane liczbowe).

Wykres 3. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na świecie.

Wykres 4. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – Europa na tle świata (udział % stwierdzeń nieważności w danym regionie świata).

Wykres 5. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – Polska na tle Europy.

Wykres 6. Udział % stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele – Polska na tle Europy i innych państw europejskich.

Wykres 7. Udział % stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce w stosunku do wszystkich spraw europejskich. Jaki % spraw polskich stanowią sprawy europejskie.

Wykres 8. Udział % stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce w stosunku do wszystkich spraw na świecie. Jaki % spraw polskich stanowią sprawy ze świata.

Wykres 9. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w wybranych państwach europejskich (dane liczbowe).

Wykres 10. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele przypadająca na 100 000 katolików w wybranych państwach europejskich.

Wykres 11. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele przypadająca na 100 000 katolików w Polsce, Europie i na świecie.

Wykres 12. Przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. w latach 1989–2015 (dane liczbowe dla Polski).

Wykres 13. Wzrost przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów niezastnienia zgody małżeńskiej (kann. 1095–1107) w Polsce w latach 1989–2015.

Wykres 14. Przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. w latach 1989–2015 (dane liczbowe dla świata).

Wykres 15. Przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. w latach 1989–2015 (dane liczbowe dla Europy).

Wykres 16. Przyczyny stwierdzenia nieważności małżeństwa w Kościele według kanonów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. w wybranych państwach europejskich w latach 1989–2015.

Wykres 17. Liczba małżeństw zawieranych w Kościele katolickim w latach 1989–2020 w Polsce.

Wykres 18. Małżeństwa zawarte w Polsce w ciągu roku w podziale na cywilne i wyznaniowe ze skutkiem cywilnym.

Wykres 19. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele na 100 000 katolików w zestawieniu z liczbą zawieranych małżeństw w Kościele katolickim w przeliczeniu na 100 000 katolików.

Wykres 20. Liczba stwierdzeń nieważności małżeństwa w Kościele w zestawieniu z liczbą zawieranych małżeństw w Kościele katolickim w wybranych państwach europejskich w latach 1989–2020.

BIBLIOGRAFIA - Źródła:

1. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1989.
2. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1990.
3. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1991.
4. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1992.
5. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1993.
6. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1994.
7. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1995.
8. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1996.
9. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1997.
10. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1998.
11. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 1999.
12. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2000.
13. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2001.
14. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2002.
15. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2003.
16. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2004.
17. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2005.
18. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2006.
19. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2007.
20. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2008.
21. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2009.
22. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2010.
23. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2011.
24. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2012.
25. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2013.
26. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2014.
27. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2015.
28. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2016.
29. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2017.
30. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2018.
31. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2019.
32. „Annuario Statisticum Ecclesiae”, Central Office of Church Statistics, Vatican Press 2020.
33. Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, Małżeństwa zawarte cywilnie i wyznaniowe, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat> [dostęp: 29.11.2022].
34. Franciszek PP, List Apostolski Mitis Iudex Dominus Iesus, reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, 8 XII 2015, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-iudex-dominus-iesus.html [dostęp: 29.11.2022].

35. Franciszek PP, List Apostolski Mitis et misericors Iesus, reformujący kanony Kodeksu Kościołów Wschodnich dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, 8 XII 2015, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-et-misericors-iesus.html [dostęp: 9.12.2022].
36. Benedykt PP XVI, List Apostolski Omnium in mentem, reformujący niektóre kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego, 26 X 2009, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/apost_letters/documents/hf_ben-xvi_apl_20091026_codex-iuris-canonici.html [dostęp: 9.12.2022].
37. Niemczycki D., Stwierdzenie nieważności małżeństwa kościelnego, 2020, <https://kancelaria-kanoniczna.com.pl/stwierdzenie-niewaznosc-malzenstwa/> [dostęp: 14.12.2022].
38. Kara dla archidiecezji Barcelony za przekroczenie limitu wiernych, 28 VII 2020, https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2020-07/hispania-kara-dla-archidiecezji-barcelony-za-przekroczenie-limi.html?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=NewsletterVN-PL [dostęp: 10.11.2022].
39. Kościół na świecie wobec pandemii koronawirusa, <https://kosciol.wiara.pl/doc/6221376.Kosciol-na-swiecie-wobec-pandemii-koronawirusa> [dostęp: 10.11.2022].
40. Pietrzyk M., Przesłanki do stwierdzenia nieważności małżeństwa, <https://www.kancelariapietrzyk.pl/informacje/przeslanki-do-stwierdzenia-niewaznosc-malzenstwa/> [dostęp: 9.12.2022].

Publikacje naukowe

1. Gręźlikowski J., Stwierdzenie nieważności małżeństwa w kościele rzymskokatolickim – teoria i praktyka, „Symposium” 2010, nr 1(19).
2. Jewdokimow M., Klasztor w perspektywie socjologicznej w poszukiwaniu nowego ujęcia, Warszawa 2018.
3. Sadłoń W., Zacieśnianie czy rozrywanie immanentnej ramy? Polski katolicyzm wobec epidemii koronawirusa, „Wieś i Rolnictwo” 2020, nr 3(188).
4. Świączny S., Rozwiązanie małżeństwa i stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych po reformie Papieża Franciszka, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.

Stwierdzenie nieważności małżeństwa w Kościele w Polsce

– ANALIZA TEORETYCZNO-PRAWNA

ks. Krzysztof Młotek

WSTĘP

Zgodnie z prawem kanonicznym Kościoła katolickiego małżeństwo jest związkiem, przez który mężczyzna i kobieta mocą węzła, którym za przyczyną zgody małżeńskiej są związani, stają się trwale i wyłącznie jednością w naturze (*una caro*). Owa wewnętrzna jedność dwojga przekształca ich we współuczestników jednego wspólnego losu (wspólnotę całego życia), który z samej natury ich związku zmierza do utworzenia z nich wspólnoty życia i miłości oraz jednego wspólnego źródła przekazu życia w rodzinie³¹.

Małżeństwo – jako instytucja teandryczna – cieszy się przychylnością prawa i jest przez nie ściśle chronione. Jedność dwojga, która stanowi istotę małżeństwa, streścić można w trzech twierdzeniach: „1. Małżeństwo jest jednością w naturze niosącą w sobie wspólnotę życia i miłości. 2. Przyczyną formalną małżeństwa [to znaczy jego istoty] jest węzeł prawny. 3. Węzeł ten charakteryzuje się i wyróżnia poprzez trzy dobra małżeństwa: skierowanie na potomstwo, jedność oraz nierozzerwalność (*Hervada*)”³². Sakramentalność małżeństwa implikuje zatem: a) rzeczywistość naturalną, która została pomiędzy ochrzczonymi podniesiona przez Chrystusa Pana do godności sakramentu³³; b) stąd wynika, iż pomiędzy ochrzczonymi nie może istnieć prawdziwe małżeństwo naturalne, które nie byłoby przez to sakramentem³⁴; c) zgodnie z generalną zasadą regulującą relacje pomiędzy naturą i łaską podniesienie małżeństwa do porządku łaski nie niweluje jego natury, lecz ją przejmuje, podnosi i udoskonala, uświęcając ze szczególną sakramentalną sprawczością³⁵.

Właściwym i bezpośrednim skutkiem małżeństwa (*res et sacramentum*) nie jest nadprzyrodzona łaska sama w sobie, lecz chrześcijański węzeł małżeński stanowiący tytuł, dzięki któremu małżonkowie stają się uprawnionymi odbiorcami sakramentalnej łaski. Umacnia ich ona i uzdalnia do przeżywania swojego małżeństwa jako powołania i drogi świętości w Kościele³⁶ ze względu na nowy jego wymiar wynikający z podniesienia do porządku łaski³⁷.

Dlatego istotne przymioty węzła nabierają szczególnej mocy³⁸ odpowiadającej jego sakramentalnemu znaczeniu. Małżeństwo zawarte i dopełnione³⁹ będzie absolutnie nierozzerwalne, a jego cele wychodzą poza obszar czysto naturalny. Wspólnota życia i miłości zaczyna być znakiem nieustającej miłości Chrystusa do swojego Kościoła, zrodzenie i chrześcijańskie wychowanie dzieci stanowi także wzrost Kościoła, sama zaś rodzina staje się Kościołem domowym⁴⁰.

31 D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 2022, s. 398.

32 *Ibidem*, s. 400.

33 Kan. 1055 § 1 – Małżeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury na dobro małżonków oraz na zrodzenie i wychowanie potomstwa, zostało między ochrzczonymi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu.

34 Zasada nierozdzielności pomiędzy umową i sakramentem zawarta jest w kan. 1055 § 2 – Z tej racji między ochrzczonymi nie może istnieć ważna umowa małżeńska, która tym samym nie byłaby sakramentem.

35 D. Cenalmor, J. Miras, *op. cit.*, s. 399–400.

36 Kan. 226 § 1 – Żyjący w stanie małżeńskim, zgodnie z własnym powołaniem, mają szczególny obowiązek przyczynić się do budowania Ludu Bożego przez małżeństwo i rodzinę.

37 Kan. 1134 – Z ważnego małżeństwa powstaje między małżonkami węzeł, z natury swej wieczysty i wyłączny; w małżeństwie chrześcijańskim małżonkowie zostają ponadto przez specjalny sakrament wzmocnieni i jakby konsekrowani do obowiązków swego stanu i godności.

38 Kan. 1056 – Istotnymi przymiotami małżeństwa są jedność i nierozzerwalność, które w małżeństwie chrześcijańskim nabierają szczególnej mocy z racji sakramentu.

39 Kan. 1061 § 1 – Ważne małżeństwo pomiędzy ochrzczonymi nazywa się tylko zawartym (*ratum tantum*), jeżeli nie zostało dopełnione; zawartym i dopełnionym (*ratum et consummatum*), jeżeli małżonkowie spełnili ze sobą w sposób ludzki akt małżeński sam przez się zdalny do zrodzenia potomstwa, na który to akt małżeństwo jest ze swej natury ukierunkowane i przez który małżonkowie stają się jednym ciałem.

40 D. Cenalmor, J. Miras, *op. cit.*, s. 406–407.

STWIERDZENIE NIEWAŻNOŚCI ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO W UJĘCIU PRAWA KANONICZNEGO KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO – OGÓLNE ZASADY I PRZYCZYNY

Oprócz dwóch przypadków żadna władza ludzka (papież) nie jest w stanie rozwiązać małżeństwa kanonicznego ważnie zawartego⁴¹, może natomiast jedynie stwierdzić nieważność jego zawarcia.

Dlatego w porządku prawa kanonicznego Kościoła katolickiego możemy wyróżnić następujące rodzaje procesów małżeńskich: o orzeczenie (stwierdzenie) nieważności małżeństwa; separację małżonków⁴²; poprzedzający udzielenie dyspensy od małżeństwa zawartego, a niedopełnionego⁴³; dotyczący domniemanej śmierci małżonka⁴⁴.

Proces o orzeczenie nieważności małżeństwa to roztrząsanie przed właściwym sądem kościelnym sporu, czy dane małżeństwo zostało zawarte nieważnie i pozostaje nieważne z perspektywy prawa kanonicznego. Sądy kościelne ani nie unieważniają małżeństw, ani nie orzekają rozwodów. Po przeprowadzeniu specjalnego postępowania zgodnie z przepisami prawa dają autorytatywną odpowiedź na wysuniętą wątpliwość, czy dane małżeństwo jest nieważne z określonego tytułu prawnego.

Istnieją cztery grupy tytułów prawnych w procesie o nieważność małżeństwa:

- **PRZESZKODA ZRYWAJĄCA,**
- **BRAK ZGODY MAŁŻEŃSKIEJ,**
- **WADA ZGODY MAŁŻEŃSKIEJ,**
- **NIEZACHOWANIE FORMY ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA.**

PRZESZKODY ZRYWAJĄCE:

wiek⁴⁵, niezdolność dokonania aktu małżeńskiego uprzednia i trwała⁴⁶, wąż małżeński⁴⁷, różnica religii⁴⁸, święcenia⁴⁹, wieczysty ślub publiczny czystości w instytucie zakonnym⁵⁰, uprowadzenie⁵¹, małżonkobójstwo⁵², pokrewieństwo⁵³, powinowactwo⁵⁴, przyzwoitość publiczna⁵⁵, pokrewieństwo prawne powstałe z adopcji⁵⁶.

BRAK ZGODY MAŁŻEŃSKIEJ:

nieudzielenie pełnomocnictwa⁵⁷, odwołanie pełnomocnictwa⁵⁸, całkowita symulacja małżeństwa⁵⁹, nieudzielenie dyspensy od przeszkody małżeńskiej⁶⁰.

⁴⁵ Kan. 1083 § 1 – Nie może zawrzeć ważnego małżeństwa mężczyzna przed ukończeniem szesnastego roku życia i kobieta przed ukończeniem czternastego roku. § 2 – Konferencja biskupów może ustalić wyższy wiek do godziwego zawarcia małżeństwa.

⁴⁶ Niezdolność do podjęcia współżycia fizycznego (niemoc płciowa organiczna, niemoc płciowa funkcjonalna – waginizm, uraz psychiczny, choroba ośrodka nerwowego), zob. kan. 1084.

⁴⁷ Kan. 1085 § 1 – Nieważnie usiłuje zawrzeć małżeństwo ten, kto jest związany węzłem poprzedniego małżeństwa, nawet niedopełnionego. § 2 – Nawet gdyby poprzednie małżeństwo nie było nieważnie zawarte albo zostało rozwiązane z jakiegokolwiek przyczyny, nie wolno z tej racji zawrzeć ponownego małżeństwa, dopóki nie stwierdzi się, zgodnie z prawem i w sposób pewny, nieważności albo rozwiązania poprzedniego.

⁴⁸ Kan. 1086 § 1 – Nieważne jest małżeństwo między dwiema osobami, z których jedna została ochrzczona w Kościele katolickim lub została do niego przyjęta, a druga jest nieochrzczona. § 3 – Nie można dyspensować od tej przeszkody bez wypełnienia warunków, o których mowa w kan. 1125 i 1126. § 4 – Jeżeli podczas zawierania małżeństwa strona była powszechnie uważana za ochrzczonego albo jej chrzest był wątpliwy, należy domniemywać, zgodnie z kan. 1060, ważność małżeństwa, dopóki w sposób pewny nie udowodni się, że jedna strona była ochrzczona, druga zaś nieochrzczona.

⁴⁹ Kan. 1087 – Nieważnie usiłują zawrzeć małżeństwo ci, którzy otrzymali święcenia.

⁵⁰ Kan. 1088 – Nieważnie usiłują zawrzeć małżeństwo ci, którzy są związani wieczystym ślubem publicznym czystości w instytucie zakonnym.

⁵¹ Kan. 1089 – Nie może być ważnie zawarte małżeństwo pomiędzy mężczyzną a kobietą uprowadzoną lub choćby przetrzymywaną z zamiarem zawarcia z nią małżeństwa, chyba że później kobieta uwolniona od porywacza oraz znajdując się w miejscu bezpiecznym i wolnym, sama, z własnej woli, wybierze to małżeństwo.

⁵² Kan. 1090 § 1 – Kto ze względu na zawarcie małżeństwa z określoną osobą zadaje śmierć jej współmałżonkowi lub własnemu współmałżonkowi, nieważnie usiłuje zawrzeć to małżeństwo. § 2 – Nieważnie również usiłują zawrzeć ze sobą małżeństwo ci, którzy poprzez fizyczny lub moralny współudział spowodowali śmierć współmałżonka.

⁵³ Kan. 1091 § 1 – W linii prostej pokrewieństwa – nieważne jest małżeństwo między wszystkimi wstępnymi i zstępnymi, zarówno prawego pochodzenia, jak i naturalnymi. § 3 – W linii bocznej – nieważne jest małżeństwo aż do czwartego stopnia włącznie. § 4 – Przeszkoda pokrewieństwa nie zwielokrotnia się. § 5 – Nigdy nie zezwala się na małżeństwo, jeżeli istnieje wątpliwość, czy strony są spokrewnione w jakimś stopniu linii prostej albo w drugim stopniu linii bocznej.

⁵⁴ Kan. 1092 – Powinowactwo w linii prostej powoduje nieważność małżeństwa we wszystkich stopniach.

⁵⁵ Kan. 1093 – Przeszkoda przyzwoitości publicznej powstaje z nieważnego małżeństwa po rozpoczęciu życia wspólnego albo z notoryjnego lub publicznego konkubinatu; przeszkoda ta powoduje nieważność małżeństwa w pierwszym stopniu linii prostej między mężczyzną i krewnymi kobiety i odwrotnie.

⁵⁶ Kan. 1094 – Nie mogą ważnie zawrzeć małżeństwa ze sobą ci, którzy są związani pokrewieństwem prawnym powstałym z adopcji, w linii prostej albo w drugim stopniu linii bocznej.

⁵⁷ Zob. kan. 1104.

⁵⁸ Kan. 1105 § 4 – Jeżeli mocodawca przed zawarciem w jego imieniu małżeństwa odwołał pełnomocnictwo albo popadł w amencję, małżeństwo jest nieważne, chociażby pełnomocnik lub druga strona o tym nie wiedzieli.

⁵⁹ Kan. 1101 § 1 – Domniemywa się, że wewnętrzna zgoda odpowiada słowom lub znakom użytym przy zawieraniu małżeństwa. § 2 – Jeżeli jednak jedna ze stron lub obydwie pozytywnym aktem woli wykluczyłyby samo małżeństwo lub jakiś istotny element małżeństwa, albo jakiś istotny przymiot, zawierają je nieważnie.

⁶⁰ Zob. D. Cenalmor, J. Miras, op. cit., s. 412.

⁴¹ Zob. kann. 1141–1150.

⁴² Kann. 1151–1155.

⁴³ Kann. 1697–1706.

⁴⁴ Kan. 1707.

WADA ZGODY MAŁŻEŃSKIEJ:

psychiczna niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich (np. alkoholizm, narkomania, schizofrenia, stwardnienie rozsiane, biseksualizm, homoseksualizm, transseksualizm, anoreksja, depresja, narcyzm, uzależnienie od matki, skłonność do oszustw, zelotypia, sadyzm, awersja do drugiej płci, awersja do zrodzenia dziecka, hiperseksualizm, hazard)⁶¹; wykluczenie istotnego elementu małżeństwa (akty małżeńskie przez się otwarte na życie, wychowanie potomstwa, wykluczenie prawa małżonka do normalnych i pełnych stosunków cielesnych, zamiar ustawicznego stosowania środków antykoncepcyjnych, ograniczenie współżycia tylko do okresów niepłodności kobiety, wola mężczyzny zawierającego małżeństwo z kobietą w ciąży, że po ślubie będzie z nią współżył wyłącznie w okresie tejże ciąży, postanowienie nupturientki o konsekwentnym usuwaniu skutków zapłodnienia lub stosowaniu procuratio abortus)⁶²; wykluczenie istotnego przymiotu małżeństwa (wierności, zawarciu małżeństwa na próbę, zawarciu małżeństwa z postanowieniem rozejścia się, zastrzeżenie sobie możliwości odejścia od męża/żony w razie powstania sporów, zastrzeżenie sobie prawa odejścia od żony w przypadku braku potomstwa, zawarciu małżeństwa na pewien czas, zastrzeżenie sobie prawa porzucenia męża, jeśli życie z nim stanie się nie do zniesienia, zastrzeżenie sobie prawa do odejścia od męża w razie ustania miłości między stronami, zastrzeżenie sobie prawa do porzucenia żony w razie jej bezpłodności, zastrzeżenie sobie prawa do obcowania fizycznego pozamałżeńskiego, zawarciu małżeństwa z intencją odzyskania pełnej wolności w sytuacji, kiedy związek małżeński okaże się nieszczęśliwy, zastrzeżenie sobie przeprowadzenia rozwodu w przypadku kryzysu małżeństwa, zastrzeżenie sobie prawa do odejścia od męża/żony w określonych okolicznościach, zastrzeżenie sobie prawa do porzucenia małżonka w przypadku dopuszczenia się przez tegoż aktu niewierności)⁶³; brak rozeznania co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich (niedojrzałość emocjonalna, osobowość obsesyjno-maniakalna, paranoja); zawarciu małżeństwa pod wpływem przymusu⁶⁴, podstęp⁶⁵, błędu co do przymiotu osoby (stan życia, choroba AIDS, profesja, religia)⁶⁶.

NIEZACHOWANIE FORMY ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA:

zawarcie małżeństwa mieszanego przed duchownym akatolickim⁶⁷; asystowanie przez proboszcza poza terytorium parafii bez zgody ordynariusza i proboszcza miejsca⁶⁸; zawarciu małżeństwa w ordynariacie wojskowym przez osoby, które nie podlegają jurysdykcji proboszcza personalnego; zawarciu małżeństwa bez delegacji; zawarciu małżeństwa na statku powietrznym czy podczas lotu spadochronem.

⁶¹ Kan. 1095 – Niezdolni do zawarcia małżeństwa są: § 1 – Ci, którzy są pozbawieni wystarczającego używania rozumu; § 2 – Ci, którzy są dotknięci poważnym brakiem rozeznania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich wzajemnie przekazywanych i przyjmowanych; § 3 – Ci, którzy z przyczyn natury psychicznej nie są zdolni podjąć istotnych obowiązków małżeńskich.

⁶² Kan. 1101 § 2.

⁶³ Ibidem. Zob. D. Cenalmor, J. Miras, op. cit., s. 403–405.

⁶⁴ Kan. 1103 – Nieważne jest małżeństwo zawierane pod wpływem przemocy lub ciężkiej bojaźni pochodzącej z zewnątrz, nawet wywołanej w sposób niezamierzony, od której, aby się uwolnić, zmuszony jest ktoś wybrać małżeństwo.

⁶⁵ Kan. 1098 – Kto zawiera małżeństwo zwiedziony podstępem dokonany dla uzyskania zgody małżeńskiej, a dotyczącym jakiego przymiotu drugiej strony, który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego, zawiera je nieważnie.

⁶⁶ Kan. 1097 § 1 – Błąd co do osoby powoduje nieważność małżeństwa. § 2 – Błąd co do przymiotu osoby, chociażby był przyczyną zawarcia małżeństwa, nie powoduje nieważności małżeństwa, chyba że przymiot ten został bezpośrednio i zasadniczo zamierzony.

⁶⁷ Por. kan. 1127 § 3.

⁶⁸ Kan. 1108 § 1 – Tylko te małżeństwa są ważne, które zostają zawarte wobec asystujących: ordynariusza miejsca albo proboszcza, albo kapłana lub diakona delegowanego przez jednego z nich, a także wobec dwóch świadków, zgodnie z zasadami wyrażonymi w następujących kanonach i z zastrzeżeniem wyjątków, o których mowa w kan. 144, 1112 § 1, 1116 i 1127 § 1–2.

Rodzaje postępowania sądowego o stwierdzenie nieważności zawarcia małżeństwa kanonicznego w ujęciu prawa kanonicznego Kościoła Katolickiego

Jeśli małżeństwo zostało zawarte na forum publicznym, to należy je uważać za ważne dopóty, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego. W razie wątpliwości należy uważać małżeństwo za ważne dopóty, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego⁶⁹. Sędzia, który nie może osiągnąć pewności moralnej co do nieważności zaskarżonego małżeństwa, powinien orzec, że nie udowodniono uprawnienia powoda⁷⁰. Nieważności małżeństwa nigdy nie można stwierdzić powagą prywatną.

Kodeks prawa kanonicznego przewiduje tu trzy rodzaje postępowania sądowego:

1) małżeński proces zwyczajny; 2) proces małżeński dokumentalny; 3) proces skrócony.

PROCES ZWYCZAJNY

Jest to sposób postępowania nakazany przez ustawodawcę w danej sprawie, gdy istnieją typowe warunki. Cechuje go długa procedura. Do 8 grudnia 2015 r. nie mógł być zakończony w pierwszej instancji. Z zasady każda sprawa jest rozpatrywana przez trybunał kolegialny.

PROCES OPARTY NA DOKUMENTACH

Proces taki charakteryzuje się skróconą procedurą. Wyrok pierwszej instancji stwierdzający nieważność małżeństwa podlega wykonaniu. Sprawa rozpatrywana jest przez trybunał jednoosobowy. Prawodawca dopuszcza takie postępowanie w sprawach z tytułu: przeszkody zrywającej; niezachowania formy prawnej zawarcia małżeństwa; nieudzielenia dyspensy; nieważności pełnomocnictwa.

NATURA PROCESU O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

Proces o nieważność małżeństwa to jeden z procesów specjalnych, przygotowany przez ustawodawcę i nakazany do stosowania przy określonym typie spraw. To proces sporny, w którym sędzia rozstrzyga przedłożone mu przez strony dwa sprzeczne twierdzenia lub kilka. Ma charakter pisemny, jeśli do ważności jakiegoś aktu w sądzie jest konieczne przedłożenie sędziemu jakiegoś pisma, i deklaratoryjny, w którym sędzia ocenia prawdziwość tez zgodnie z istniejącym prawem.

Sprawy o nieważność małżeństwa są zastrzeżone dla kolegium składającego się z trzech sędziów. Powinien mu przewodniczyć sędzia będący duchownym, pozostałymi sędziami mogą być świeccy⁷¹.

Jeżeli w diecezji lub w sąsiednim trybunale, wybranym zgodnie z prawem, nie ma możliwości ustanowienia trybunału kolegialnego, wówczas biskup moderator powinien powierzyć sprawę jednemu sędziemu będącemu duchownym, który tam, gdzie jest to możliwe, powinien dobrać sobie dwóch asesorów o sprawdzonym życiu, biegłych w naukach prawnych lub humanistycznych, zatwierdzonych przez biskupa do tego zadania. Sędzia jednoosobowy, o ile nie stwierdzono inaczej, posiada kompetencje, jakie przysługują kolegium, przewodniczącemu lub ponensowi.

⁶⁹ Kan. 1060.

⁷⁰ Por. kan. 1608 § 4.

⁷¹ Por. kan. 1673 § 3 MIDI.

Sprawy małżeńskie ochrzczonych należą do sędziego kościelnego na podstawie prawa własnego. Jest to *ius proprium Ecclesiae*, czyli prawo niezależne od władzy świeckiej. Wynika ono z natury Kościoła i małżeństwa sakramentalnego.

KOMPETENCJE, WŁAŚCIWOŚĆ WZGLĘDNA I BEZWZGLĘDNA TRYBUNAŁÓW KOŚCIELNYCH

Poprzedni kodeks z 1917 r. w materii małżeństwa mówił o prawie wyłącznym Kościoła. To nie oznacza, że Kościół w aktualnym stanie prawnym rzekł się prawa do rozpoznawania spraw o nieważność małżeństwa zawartego, np. przez niekatolików ochrzczonych.

Stroną powodową w sądzie kościelnym może być zarówno osoba ochrzczona, jak i nieochrzczona.

Z reguły spraw małżeńskich akatolików Kościół nie rozpoznaje, chyba że jedna strona, po rozwiązaniu wobec władz świeckich pierwszego związku, chce zawrzeć drugie małżeństwo ze stroną katolicką – wtedy celem stwierdzenia stanu wolnego strony niekatolickiej trzeba zbadać nieważność pierwszego jej małżeństwa. Podobna sytuacja może zajść w razie przyjęcia niekatolika do Kościoła katolickiego.

Orzeczenie w sprawach o nieważność małżeństwa wydane przez sąd społeczności niekatolickiej, z racji odmiennych norm postępowania w takich sprawach oraz uznawania rozwodów, choćby dotyczyło stron należących do tej społeczności, nie ma żadnego znaczenia na forum kościelnym. Z kolei małżeństwa akatolików nieochrzczonych nie podlegają sądownictwu kościelnemu, lecz państwowemu. Małżeństwa mieszane podlegają, ze względu na stronę katolicką, Kościołowi. Ich ważność Kościół ocenia według prawa, które strony obowiązywało w czasie zawarcia małżeństwa. Sprawy małżeńskie w znaczeniu szerszym, tj. o czysto cywilne skutki małżeństwa, należą do władzy świeckiej, chyba że prawo partykularne stanowi, iż sprawy te, jako incydentalne i mające związek ze sprawą główną, mogą być rozpoznane i rozstrzygnięte przez sędziego kościelnego. Kościół bada je w tych samych okolicznościach, co małżeństwa ochrzczonych niekatolików.

WŁAŚCIWOŚĆ SĄDU (FORUM COMPETENS)

Sprawy małżeńskie osób, które sprawują najwyższą władzę państwową, zastrzeżone są dla papieża. To samo odnosi się do spraw, które papież powołał przed swój sąd. Zwykle rozpatruje je Dykasteria ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, trybunał lub specjalna komisja, którą w poszczególnym przypadku papież do tego powoła. W tych sprawach niewłaściwość innych sądów kościelnych jest bezwzględna. Pozostałe sprawy o nieważność małżeństwa są rozpoznawane w pierwszej instancji przez sądy diecezjalne (trybunał miejsca zawarcia małżeństwa, trybunał miejsca stałego lub tymczasowego zamieszkania jednej ze stron, trybunał miejsca, w którym faktycznie trzeba będzie zbierać większość dowodów). Tułacz posiada trybunał w miejscu, w którym aktualnie przebywa.

Sędzia powinien skierować powoda do sędziego właściwego. Gdyby przez to strona poczuła się pokrzywdzona, może odwołać się do trybunału apelacyjnego w ciągu 15 dni użytecznych. Gdyby jednak sędzia względnie niewłaściwy, uznając się za właściwego, przyjął sprawę i żadna ze stron nie zgłosi zarzutu przed zawiązaniem sporu, sędzia staje się właściwy z mocy samego prawa. Wyrok wydany przez sąd względnie niewłaściwy nie jest nieważny.

Z racji wyprzedzenia, jeżeli dwa lub więcej trybunałów jest równie właściwych, ten ma prawo rozpatrzenia sprawy, który pierwszy wezwał stronę pozwaną. Z tytułu łączności sprawy ze sobą związane powinny być rozpatrywane przez jeden i ten sam trybunał oraz w tym samym procesie. Decyzję o łączności spraw podejmuje sędzia. Konflikty właściwości między trybunałami podlegającymi temu samemu trybunałowi apelacyjnemu mają być przez niego rozstrzygane; jeżeli nie podlegają temu samemu trybunałowi apelacyjnemu – przez Sygnaturę Apostolską⁷².

Prawo zaskarżenia małżeństwa mają małżonkowie i rzecznik sprawiedliwości. Według Codex Iuris Canonici z 1917 r. nie mógł zaskarżyć małżeństwa małżonek ekskomunikowany, niekatolik oraz ten, kto był bezpośrednią i zwinioną przyczyną jego nieważności. Promotor iustitiae może wystąpić w charakterze powoda, jeśli nieważność małżeństwa została już ogłoszona, a małżeństwo nie może być konwalidowane lub nie jest to pożyteczne.

POGODZENIE STRON I KONWALIDACJA MAŁŻEŃSTWA

Sędzia powinien podjąć próbę pogodzenia stron, ewentualnie konwalidacji ich małżeństwa, także w trakcie procesu. Jeżeli małżeństwo jest nieważne, to należy przede wszystkim starać się o to, ażeby zostało konwalidowane. Konwalidacja jest niemożliwa, jeżeli zachodzi przeszkoda, od której nie można udzielić dyspensy. Wikariusz sądowy zanim przyjmie sprawę, powinien pamiętać o przepisanych przez nowe prawo warunkach przyjęcia skargi powodowej. Wymogi te należy rozumieć w sposób kumulatywny i absolutny.

Oto one:

1) należy upewnić się, „że małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny, tak iż nie ma możliwości wznowienia wspólnoty życia małżeńskiego”;

2) należy stwierdzić, że skarga „posiada jakieś podstawy”.

Wybrane przesłanki wskazujące na nieodwracalny rozpad małżeństwa to:

- przedłożenie orzeczenia rozwodu cywilnego stron;
- usiłowanie zawarcia małżeństwa cywilnego przez jedną lub obie strony;
- trwanie przez jedną lub obie strony w związku nieformalnym, z którego pochodzi potomstwo.

⁷² G.P. Montini, De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus, II/2 Pars dinamica addenda post Litteras Apostolicas moto proprio datas Mitis Iudex Dominus Iesus, Romae 2018, s. 100–102. G.P. Montini, De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus, II/2 Pars dinamica addenda post Litteras Apostolicas moto proprio datas Mitis Iudex Dominus Iesus, Romae 2018, s. 100–102.

ŚMIERĆ MAŁŻONKA A ZASKARŻENIE WAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA

Małżeństwo, które za życia obojgu małżonków nie zostało zaskarżone, po śmierci jednej strony lub obojga nie może być zaskarżone, chyba że kwestia dotycząca ważności ma charakter przedprocesowy dla rozwiązania innego sporu (na forum kanonicznym lub świeckim). Jeśli małżonek umiera w czasie trwania sporu, to przed zamknięciem postępowania dowodowego instancja ulega zawieszeniu, po zamknięciu zaś sędzia powinien sprawę prowadzić do końca.

SKARGA POWODOWA

Proces o nieważność małżeństwa ma charakter skargowy. Sędzia nie może zacząć żadnej sprawy dopóty, dopóki osoba zainteresowana lub rzecznik sprawiedliwości nie przedstawi skargi powodowej, zgodnie z przepisami prawa. Wolno sędziemu przyjąć skargę ustną. Powinien jednak nakazać notariuszowi spisanie prośby, która ma być odczytana osobie zainteresowanej i przez nią potwierdzona.

Skarga powodowa może być odrzucona, gdy: sędzia lub trybunał są niewłaściwi; powód nie ma zdolności występowania w sądzie; skarga nie wyraża, wobec jakiego sędziego sprawa jest wnoszona; skarga nie wyraża, czego się żąda i od kogo, na jakim uprawnieniu opiera się powód, jakie motywy faktyczne i prawne popierają roszczenie; skarga nie jest podpisana, nie wskazuje na datę jej sporządzenia i nie podaje adresu powoda lub jego pełnomocnika; z samej skargi wynika, że roszczenie jest bezpodstawne⁷³.

Jeżeli skarga powodowa została odrzucona z powodu wad, które mogą być poprawione, to powód może przedstawić ponownie temu samemu sędziemu prawidłowo sporządzoną skargę. Przeciwno odrzuceniu skargi powodowej strona ma zawsze prawo wnieść w ciągu 10 dni użytecznych uzasadniony rekurs albo do trybunału apelacyjnego, albo do kolegium, jeżeli skarga została odrzucona przez przewodniczącego. Sprawa odrzucona powinna być rozstrzygnięta jak najszybciej. Jeżeli w ciągu miesiąca od złożenia skargi powodowej sędzia nie wyda dekretu, mocą którego dopuszcza lub odrzuca skargę, wówczas strona zainteresowana może się domagać, by sędzia wypełnił swoje zadanie.

Jeśli mimo tego sędzia milczy, to po upływie beзуytecznie 10 dni od złożenia prośby uważa się skargę za przyjętą.

TRYBUNAŁ W PROCESIE MAŁŻEŃSKIM

W każdej diecezji sędzią pierwszej instancji w sprawach o nieważność małżeństwa, których prawo wyraźnie nie wyłącza, jest biskup diecezjalny. Może on wykonywać władzę sądowniczą osobiście lub przez innych. Biskup diecezjalny ma obowiązek ustanowienia dla swojej diecezji trybunału diecezjalnego dla spraw o nieważność małżeństwa. Ma on też prawo do przyłączenia się do sąsiedniego trybunału diecezjalnego lub międzydiecezjalnego. Sprawy takie w pierwszej instancji rozpoznaje sąd kolegialny składający się z trzech sędziów. Powinien przewodniczyć mu duchowny. Pozostałymi sędziami mogą być także świeccy⁷⁴. Sprawy trudniejsze biskup diecezjalny może zlecić trybunałowi złożonemu z pięciu sędziów⁷⁵.

Dla rozpatrywania poszczególnych spraw wikariusz sądowy powołuje sędziów turnusami, według ustalonej kolejności, chyba że w pojedynczych wypadkach biskup diecezjalny postanowi inaczej⁷⁶.

Jeżeli w diecezji lub sąsiednim trybunale wybranym przez biskupa diecezjalnego nie ma możliwości ustanowienia trybunału kolegiального, wówczas biskup moderator powinien powierzyć sprawę jednemu sędziemu będącemu duchownym. Ten tam, gdzie jest to możliwe, powinien dobrać sobie dwóch asesorów o sprawdzonym życiu, biegłych w naukach prawnych lub humanistycznych, zatwierdzonych przez biskupa do tego zadania. Ustanowienie sędziego jednoosobowego, który zawsze powinien być duchownym, w pierwszej instancji pozostawia się odpowiedzialności biskupa, który w pasterskim sprawowaniu swojej władzy sądowniczej powinien zagwarantować, że nie dojdzie do jakiegokolwiek formy laksyzmu. W drugiej instancji jest konieczne do ważności, aby trybunał był zawsze kolegialny⁷⁷.

Sprawy o separację lub o stwierdzenie stanu wolnego może rozstrzygać sędzia jednoosobowy.

Trybunał kolegialny powinien działać kolegialnie i wydawać wyroki większością głosów. Powinien mu przewodniczyć, jeśli to możliwe, wikariusz sądowy lub pomocniczy wikariusz sądowy⁷⁸.

Biskup diecezjalny powinien ustanowić sędziów diecezjalnych. Mogą być nimi duchowni i świeccy, nienaruszonej sławy, posiadający doktorat lub przynajmniej licencjat prawa kanonicznego⁷⁹. Przewodniczący trybunału kolegiального może dla przeprowadzenia instrukcji sprawy wyznaczyć audytora, zwanego też instruktorem, dobierając go spośród sędziów trybunału albo z osób wyznaczonych przez biskupa do tej funkcji. Do audytora należy, zgodnie z poleceniem sędziego, zebranie dowodów i przekazanie ich sędziemu. Do sprawowania funkcji audytora biskup może zatwierdzić duchownych lub świeckich odznaczających się dobrymi obyczajami, roztropnością i wiedzą⁸⁰.

Jeśli nie zabrania tego zlecenie sędziego, audytor może tymczasowo zdecydować, które dowody i w jaki sposób powinny być zebrane, gdy co do tej sprawy wyłoni się kwestia podczas wykonywania przez niego funkcji⁸¹. Jeżeli audytor nie należy do kolegium sądu, to nie może brać udziału w wydawaniu wyroku.

⁷³ Zob. kan. 1425 § 3.

⁷⁴ Por. kann. 1441, 1622 nr 1, art. 30 § 2 i 4 DC, kan. 1673 § 1 – *Mitis Iudex Dominus Iesus*.

⁷⁵ Biskup diecezjalny jest obowiązany ustanowić wikariusza sądowego, ze zwyczajną władzą sądowniczą, odrębnego od wikariusza generalnego, chyba że niewielki obszar diecezji lub mała liczba spraw co innego zalecają. Oficjalowi może biskup diecezjalny zamianować pomocników, pomocniczych wikariuszy sądowych. Powinni być kapłanami nienaruszonej sławy, doktorami lub przynajmniej licencjatami prawa kanonicznego, mającymi nie mniej niż 30 lat. Nie tracą urzędu podczas wakansu stolicy biskupiej. Nie może ich też usunąć administrator diecezjalny. Zob. Tribunale Apostolico della Rota Romana, op. cit., s. 24–25.

⁷⁶ Licencjat kanoniczny jest stopniem naukowym uzyskiwanym na uczelniach kościelnych po uzyskaniu stopnia magistra, a przed uzyskaniem stopnia doktora.

⁷⁷ Zob. kan. 1428 § 2 – Do pełnienia zadania audytora biskup może zatwierdzić duchownych lub świeckich, odznaczających się dobrymi obyczajami, roztropnością i wiedzą.

⁷⁸ Zob. kan. 1428 § 3 – Do audytora należy, zgodnie z poleceniem sędziego, jedynie zebranie dowodów, a następnie przekazanie ich sędziemu; może zaś doraźnie rozstrzygnąć, jeżeli nie sprzeciwia się to zleceniu sędziego, które dowody i w jaki sposób należy zebrać, gdyby ewentualnie zrodził się co do tego spór podczas wykonywanego przezeń zadania.

⁷³ Tribunale Apostolico della Rota Romana, Sussidio applicativo del Motu pr. *Mitis Iudex Dominus Iesus*, Città del Vaticano, I 2016, s. 24.

⁷⁴ Zob. *Mitis Iudex Dominus Iesus*, kan. 1676 § 3.

⁷⁵ Zob. kan. 1425 § 2.

Przewodniczący trybunału kolegiального powinien wyznaczyć ponensa, czyli relatora, spośród sędziów wchodzących w skład kolegium, aby na zebraniu sędziów referował sprawę i redagował wyrok na piśmie. Przewodniczący kolegium nie powinien pełnić funkcji ponensa, chyba że za zgodą (także milczącą) sędziów wchodzących w skład tego kolegium.

OBROŃCA WĘZŁA MAŁŻEŃSKIEGO

W sprawach o nieważność małżeństwa musi brać udział obrońca węzła małżeńskiego. Ustanawia go biskup diecezjalny. Jego obowiązkiem jest proponować i przedstawiać wszystko, co w sposób rozumny może być przytoczone przeciw nieważności lub rozwiązaniu małżeństwa.

Do każdej czynności procesowej, przy której ma prawo być obecny, należy go prawidłowo wezwać, inaczej czynność jest nieważna. Brak wezwania nie powoduje nieważności, jeżeli faktycznie się stawi.

W razie jego nieobecności, mimo wezwania, akta są wprawdzie ważne, lecz obrońca ma obowiązek zbadać je później, aby był w stanie ustnie lub na piśmie przedstawić swoje uwagi.

Obrońca węzła nie jest stroną procesową. Obrońcą może być duchowny lub świecki, cieszący się dobrą sławą, posiadający doktorat lub licencjat prawa kanonicznego, odznaczający się roztropnością i sprawiedliwością. Prawem i jednocześnie obowiązkiem obrońcy węzła jest obecność przy przesłuchaniu stron, świadków i biegłych; przedkładanie sędziemu pytań, które sędzia stawia stronom, świadkom i biegłym; poddawanie sędziemu nowych pytań, nasuwających się w czasie przesłuchania; badanie przedłożonych przez strony dowodów; udział w sprawach o uznanie dokumentów przedłożonych przez strony; przedłożenie pisemnej relacji przeciwko nieważności małżeństwa. Ponadto może na każdym etapie procesu mieć wgląd do akt sprawy, celem uzupełnienia akt może prosić o nową zwłokę, której sędzia powinien udzielić według swego uznania; może żądać powiadomienia o wszystkich dowodach i oświadczeniach; może prosić, by innych świadków wezwano albo tych samych ponownie przesłuchano, nawet po zamknięciu instrukcji i ogłoszeniu akt; może przedkładać nowe uwagi.

Z kolei promotor sprawiedliwości bierze udział w tych sprawach, w których sam wniósł skargę, oraz ilekroć chodzi o dopilnowanie przestrzegania przepisów postępowania sądowego.

NOTARIUSZ

W każdym procesie musi brać udział notariusz. Akta procesu byłyby nieważne, gdyby ich nie pisał albo przynajmniej swoim podpisem nie opatrzył notariusz. Przed rozpoczęciem procesu przewodniczący trybunału powinien wybrać go spośród notariuszy kurii biskupiej, prawidłowo mianowanych przez biskupa diecezjalnego dla ogółu spraw, chyba że ordynariusz dla danej sprawy wyznaczył innego. Notariuszem może być także osoba świecka. Przewodniczący trybunału może notariuszowi dodać pomocnika do spisywania akt, robienia odpisów i sprawdzania dokumentów.

Podstawowe założenia procesu o nieważność małżeństwa według motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*

a) Jeden wyrok stwierdzający nieważność podlega wykonaniu. Nie wymaga się do orzeczenia nieważności małżeństwa dwóch zgodnych wyroków stwierdzających nieważność małżeństwa. Wystarczy tutaj moralna pewność osiągnięta przez pierwszego sędziego zgodnie z przepisami prawa.

b) Sędzia jednoosobowy pod odpowiedzialnością biskupa. Można ustanowić w pierwszej instancji sędziego jednoosobowego (którym zawsze musi być duchowny). Taką możliwość pozostawia się odpowiedzialności biskupa diecezjalnego, który w pasterskim sprawowaniu swojej władzy sędziowskiej powinien zagwarantować, że nie dojdzie do jakiegokolwiek formy laksyzmu.

c) Sam biskup jest sędzią. Osobiście w swoim kościele, w którym jest ustanowiony pasterzem i głową, jest sędzią wobec wiernych, którzy zostali mu powierzeni. Nie może, zarówno w dużej, jak i małej diecezji, pozostawić całkowicie funkcji sędziowskiej w sprawach małżeńskich urzędowi kurialnym. Dotyczy to szczególnie procesu skróconego, który zostaje ustanowiony w celu rozpatrzenia spraw, w których istnieją najbardziej ewidentne przesłanki nieważności.

d) Proces skrócony (*processus breviar*). Oprócz usprawnienia zwyczajnego procesu małżeńskiego została ustanowiona forma procesu skróconego. Nie należy go mylić ze znanym wcześniej i nadal obowiązującym procesem opartym na dokumentach. Proces skrócony należy stosować w przypadkach, w których skarga o nieważność małżeństwa jest poparta szczególnie oczywistymi argumentami.

Ponieważ postępowanie skrócone może zagrozić zasadzie nierozzerwalności małżeństwa, w takim procesie sędzią może być ustanowiony osobiście biskup diecezjalny. Ten, mocą swego zadania pasterskiego, daje największą gwarancję katolickiej jedności z Piotrem w wierze i dyscyplinie.

Do okoliczności dotyczących rzeczy lub osób, które dopuszczają rozpoznanie sprawy o nieważność małżeństwa według zasad procesu skróconego, należą: taki brak wiary, który może prowadzić do symulacji konsensu lub błędu determinującego wolę; krótki czas pożycia małżeńskiego; aborcja dokonana dla uniknięcia zrodzenia potomstwa; pozostawanie w relacji pozamałżeńskiej w czasie zawierania małżeństwa lub wkrótce po ślubie; podstępne zatajenie bezpłodności, poważnej choroby zakaźnej, potomstwa z wcześniejszego związku lub pozbawienia wolności; zawarcie małżeństwa z przyczyny całkowicie obcej życiu małżeńskiemu lub wynikające z nieoczekiwanej ciąży kobiety; użycie przemocy fizycznej w celu wymuszenia konsensu; brak używania rozumu potwierdzony dokumentacją medyczną itd.

e) Przywraca się apelację do Stolicy Metropolitalnej jako głowy prowincji kościelnej. To zadanie, utrwalone przez wieki, jest wymownym znakiem synodalności w Kościele.

f) Konferencje Biskupów powinny bezwarunkowo uszanować prawo biskupów do zorganizowania władzy sędziowskiej we własnych Kościołach partykularnych. Przywrócenie bliskości między sędzią i wiernymi nie powiedzie się, jeżeli poszczególni biskupi nie otrzymają ze strony Konferencji zachęty i pomocy w zastosowaniu w praktyce reformy procesu małżeńskiego. Oprócz troski o bliskość sędzię Konferencje Biskupów powinny, z zachowaniem sprawiedliwego i godnego wynagrodzenia pracowników sądów, w miarę możliwości zadbać, aby proces był bezpłatny, gdyż Kościół, ukazując się wiernym jako szcudra Matka, w kwestii tak blisko związanej ze zbawieniem dusz wyraża bezinteresowną miłość Chrystusa, dzięki której wszyscy zostaliśmy zbawieni.

g) Zachowuje się apelację do trybunału zwyczajnego Stolicy Apostolskiej, czyli do Roty Rzymskiej, w poszanowaniu starożytnej zasady prawnej, która umacnia więzi między Stolicą Piotrową i Kościołami partykularnymi. Należy zadbać w dyscyplinie takiej apelacji o powstrzymanie się od jakiegokolwiek nadużywania prawa, aby nie wynikała z tego szkoda dla zbawienia dusz. Rota Rzymska kieruje się w tych sprawach własnym prawem.

h) Katolickie Kościoły Wschodnie, które cechuje szczególny porządek prawny kościelny i dyscyplinarny, posługują się w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa oddzielnymi przepisami.

PRZEBIEG PROCESU

Faza wstępna procesu rozpoczyna się wydaniem dekretu przyjęcia skargi powodowej. Po 8 grudnia 2015 r. zadanie to spoczywa na wikariuszu sądowym. Powinien jak najszybciej wydać dekret przyjęcia skargi. Oficjał lub jego zastępca musi ustalić, czy sprawa należy do jego właściwości i czy powód nie jest pozbawiony zdolności występowania w sądzie. Upewnia się, „że małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny, tak iż nie ma możliwości wznowienia wspólnoty życia małżeńskiego”. Ustala, że skarga powodowa „posiada jakiegokolwiek podstawy”. Wśród argumentów przemawiających za przyjęciem skargi można wskazać: bardzo krótki czas trwania małżeństwa, zachowanie stron, niedopełnienie małżeństwa. W skardze powinien być wskazany tytuł lub tytuły nieważności małżeństwa. W tym drugim przypadku należy pamiętać o szczególnym charakterze, jaki mogą mieć te tytuły. Mogą one na przykład się wykluczać. Sędzia może (po wysłuchaniu stron) dekretem poszerzyć (zmienić) przedmiot sporu. Także powód, za radą sędziego, może prosić o prowadzenie sprawy z innego tytułu. Jeśli żądanie strony zostało oddalone, to z tego tytułu nie można wnieść skargi do tej samej instancji.

WEZWANIE SĄDOWE (CYTACJA)

Po przyjęciu skargi przewodniczący lub ponens powinien powiadomić strony o dekrete cytacyjnym. Cytacja to wezwanie stron do stawienia się w sądzie celem ustalenia formuły wątpliwości. Stawienie się w sądzie nie jest obowiązkowe. Przewodniczący bowiem może postanowić, że strona pozwana pisemnie odpowie na żądanie powoda. Jeśliby jednak z pisemnych odpowiedzi wynikało, że strony powinny się stawić osobiście, przewodniczący powinien wydać osobny dekret w sprawie wezwania stron celem ustalenia formuły sporu.

Gdyby skarga powodowa została przyjęta na mocy samego prawa, dekret cytacyjny powinien być wydany w ciągu 20 dni od podjęcia interwencji. Odpis powiadomienia, wraz z dowodem wysłania, powinien znajdować się w aktach (chodzi o czynność sądową, której pominięcie sprawia, iż akta procesu są nieważne), chyba że obie strony faktycznie stawiły się wobec sędziego.

LITIS CONTESTATIO

Sędzia, po stawieniu się stron przed sądem, powinien najpierw wylegitymować je obie. Dalej powinien przedstawić żądanie strony powodowej i zapytać stronę pozwaną, jakie jest jej stanowisko w kwestii tytułu zaskarżenia ważności małżeństwa. Jest to tzw. zawiązanie sporu. Notariusz powinien sporządzić dekret zawiązania sporu, w którym m.in. należy określić formułę wątpliwości. Pod dekretem, o którym mowa, powinni złożyć swe podpisy; obie strony, sędzia i notariusz.

FORMUŁA WĄTPLIWOŚCI

Formuła wątpliwości to pytanie o nieważność zaskarżonego małżeństwa postawione na początku procesu, na które sąd musi odpowiedzieć w wyroku. Określa ją przewodniczący na podstawie skargi powodowej, odpowiedzi strony pozwanej na powiadomienie jej o dekrete cytacyjnym i ewentualne ustne oświadczenia stron, złożone wobec sędziego. Obok pytania, czy wiadomo o nieważności małżeństwa, formuła wątpliwości powinna określać, z jakiego tytułu lub z jakich tytułów zaskarża się ważność małżeństwa. Formułę sporu określa się dekretem. Strony powiadomione o tym dekrete mogą w ciągu 10 dni żądać jego zmiany. Raz ustalony zakres sporu nie może być zmieniony, chyba że nowym dekretem.

Zadania, jakie spoczywają na oficjale realizującym fazę wstępną procesu:

a) Jeżeli wikariusz sądowy uważa, że skarga powodowa spełnia warunki określone przez prawo, to powinien ją przyjąć i nakazać dekretem umieszczonym pod tą skargą, aby jej egzemplarz został doręczony obrońcy węzła małżeńskiego oraz – jeżeli skarga powodowa nie została podpisana przez obie strony – także stronie pozwanej.

b) W tym ostatnim przypadku powinien wyznaczyć stronie pozwanej termin 15 dni na wyrażenie stanowiska odnośnie do przedłożonego żądania.

c) Po upływie wskazanego terminu – i po ponownym wezwaniu drugiej strony do przedstawienia swojego stanowiska, o ile wikariusz sądowy uznał to za właściwe – po wysłuchaniu obrońcy węzła małżeńskiego powinien on określić formułę wątpliwości i zdecydować, czy sprawa ma być rozpoznawana w procesie zwyczajnym czy w procesie skróconym. Dekret ten powinien być natychmiast notyfikowany stronom i obrońcy węzła.

d) Jeżeli zdaniem wikariusza sądowego sprawa ma być prowadzona w trybie zwyczajnym, w tym samym dekrete powinien on ustanowić kolegium sędziowskie lub powołać sędziego jednoosobowego z dwoma asesarami. Stronie, która czuje się pokrzywdzona decyzją co do trybu postępowania w sprawie, nie przysługuje prawo do rekursu hierarchicznego do sądu apelacyjnego. Wspomniany dekret o sposobie postępowania w sprawie o nieważność małżeństwa nie kończy instancji. Kwalifikacja sprawy jako podlegającej rozpoznaniu w ramach procesu zwyczajnego lub procesu skróconego dokonana przez oficjała nie musi mieć w danym przypadku charakteru ostatecznego.

Zarówno bowiem w razie zastosowania zwyczajnego procesu małżeńskiego, jak i w sytuacji, kiedy zdecydowano, że sprawa ma być rozpoznawana w procesie skróconym, jest możliwa zmiana trybu postępowania.

WARUNKI ZMIANY TRYBU POSTĘPOWANIA

Przekwalifikowania procesu skróconego w proces zwyczajny powinien dokonać biskup diecezjalny, jeśli nie osiągnął pewności moralnej co do nieważności zaskarżonego małżeństwa. Zgodnie z kan. 1687 § 1 KPK powinien on w takiej sytuacji przekazać sprawę do procesu zwyczajnego.

Jeśli chodzi o zmianę trybu zwyczajnego na skrócony tryb postępowania, to może tego dokonać przewodniczący kolegium lub sędzia jednoosobowy, jeżeli w ramach instrukcji sprawy zebrano stosowne środki dowodowe, które w sposób oczywisty wskazują na nieważność małżeństwa.

Naturalnie, nie można dokonać takiej zmiany trybu postępowania w sprawie, jeśli nie poproszą o taki właśnie proces obie strony lub jedna z nich za zgodą drugiej⁸².

PROCES SKRÓCONY

Proces skrócony może być dopuszczony i przeprowadzony w przypadkach, gdy sprawę wnoszą obie strony i kiedy kwestia nieważności małżeństwa jest ewidentna i nie wywołuje wątpliwości.

Wikariusz sądowy – po wcześniejszej weryfikacji warunków niezbędnych do prowadzenia procesu skróconego – w tym samym dekrecie, w którym określa formułę wątpliwości, powołuje instruktora i asesora oraz wzywa wszystkich, którzy powinni wziąć udział, na posiedzenie (sesję sądową), które powinno się odbyć w ciągu 30 dni⁸³. Sprawy dotyczące orzeczenia nieważności małżeństwa nie mogą być rozpatrywane w drodze ustnego procesu spornego.

Proces małżeński pozostaje, także w świetle motu proprio *Mitis Iudex*, procesem pisemnym, tzn. wszystkie akta i czynności podejmowane przez strony, ich przedstawicieli lub trybunał muszą być – do ich ważności – sporządzone na piśmie. Niemniej należy zauważyć, że proces ten jest prowadzony z zachowaniem zasad bezpośredniości i koncentracji – naczelnych zasad procedury ustnej. Postępowanie toczy się w obecności sędziego, jednocześnie biorą w nim udział obie strony. Po powołaniu instruktora i asesora posiedzenie powinno się odbyć w ciągu 30 dni. Instruktor powinien zebrać dowody podczas jednego posiedzenia i wyznaczyć termin 15 dni na przedstawienie uwag na korzyść wężła oraz wniosków obrończych stron. Niektóre pisma powinny być sporządzone według zasad ustnego procesu spornego. Tak np. powinna być sporządzona skarga powodowa, która, oprócz przesłanek wymienionych w kan. 1504, powinna: 1° przedstawić krótko, całościowo i jasno fakty, na których opiera się roszczenie; 2° wskazywać dowody, które mogłyby być natychmiast zebrane przez sędziego; 3° zawierać w załączniku dokumenty, na których opiera się roszczenie.

Przyjęto zasadę, o której mowa w kan. 1687 § 2, mianowicie, że pełny tekst wyroku wraz z motywacją powinien zostać jak najszybciej notyfikowany stronom. Taki sam zapis można odnaleźć w przepisie kan. 1668 § 3, który należy do ustnego procesu spornego.

W obu tych przepisach chodzi o skrócenie ostatniego etapu postępowania sądowego. Proces nadzwyczajny o nieważność małżeństwa, podobnie jak proces dokumentalny, jest prowadzony wtedy, gdy zachodzą szczególne okoliczności, z racji których można go prowadzić w trybie nieco uproszczonym, a tym samym szybszym. Postępowanie ma charakter sądowy. Strony mogą jedynie prosić o proces skrócony.

Decyzję o jego prowadzeniu może podjąć oficjał i to tylko wtedy, gdy są spełnione wszystkie warunki, o jakich mowa w kan. 1683:

1° roszczenie złożone przez obojwoje małżonków lub przez jednego z nich za zgodą drugiego;

2° zaistniałe okoliczności faktyczne i osobowe, poparte zeznaniami lub dokumentami, które nie wymagają przeprowadzenia dokładniejszego badania lub dochodzenia oraz w sposób oczywisty wskazują na nieważność. Zgodność małżonków powinna dotyczyć też tytułu nieważności małżeństwa. W przeciwnym razie nie może być mowy o zgodności, gdyż wywoła to dyskusję sporną, w której konsekwencji będzie konieczne powoływanie coraz to nowych środków dowodowych, sprawa przestanie być ewidentna, a tym samym ów proces straci znamiona procesu skróconego. Oficjał nie musi być instruktorem w sprawie⁸⁴.

Aby uniknąć dalszych problemów proceduralnych, jest wskazane, by oficjał, który określa formułę wątpliwości, uwzględnił tylko jeden tytuł nieważności. Jeśli jednak strony zgodnie twierdzą o kilku tytułach nieważności, można to uwzględnić w formule wątpliwości. Do istoty działania sędziego kościelnego należy rozpoznawanie i rozstrzyganie sprawy; nie można wręcz mówić o tym drugim bez prawidłowo przeprowadzonego pierwszego. Oczywiście, tak się nie dzieje.

Dochodzi tu też do rozpoznawania sprawy, gdy po otrzymaniu akt (tzw. *iudex votans*) biskup diecezjalny, po konsultacji z instruktorem i asesorem oraz po rozważeniu *animadversiones* obrońcy wężła i wniosków obrończych stron, powinien osiągnąć pewność moralną i wydać wyrok lub skierować sprawę do zwyczajnego postępowania. Strony procesowe powinny zaniechać apelacji; rozstrzygnięcie biskupa powinno być niejako ostateczne⁸⁵. Oczywiście, zgodnie z przepisami procesowymi nie można stron pozbawić prawa do apelacji, byłoby to bowiem zaprzeczenie naczelnej zasady apelacyjności i stałoby w sprzeczności z zasadą *salus animarum*.

INSTRUKCJA SPRAWY

Po 10 dniach od zawiadomienia o dekrecie określającym formułę sporu, jeśli strony nie zgłosiły żadnych zastrzeżeń, przewodniczący lub ponens osobnym dekretem powinien zarządzić przystąpienie do postępowania dowodowego, czyli do instrukcji sprawy będącej zbieraniem przez sąd dowodów pozwalających odpowiedzieć na pytanie postawione w zawiązaniu sporu.

⁸² Tribunale Apostolico della Rota Romana, op. cit., s. 29–31.

⁸³ *Ibidem*, s. 29.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 24–25.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 40–41.

W dekrete zarządzającym przystąpienie do instrukcji sprawy należy wyznaczyć stronom odpowiedni czas na zgłoszenie i przeprowadzenie dowodów. Strona może prosić o przedłużenie tego terminu. Przed ustaleniem formuły sporu sędzia nie powinien przystępować do zbierania dowodów, chyba że wystąpiłaby ważna przyczyna. Trybunał przystępuje do instrukcji sprawy tylko wtedy, gdy przynajmniej jedna ze stron zgłosiła się na zawiązanie sporu. Jeśli nie zgłosiła się strona pozwana, to może być uznana przez sąd za oporną prawu i sprawa będzie prowadzona bez jej udziału. Gdy nie stawia się strona powodowa, sprawa zazwyczaj zostaje zawieszona albo może ją przejąć strona pozwana. Sprawy małżeńskie nie przechodzą w stan rzeczy osądzonej, stąd mogą być kontynuowane bądź wznawiane nawet po upływie wyznaczonych prawem terminów procesowych.

DOWODY W SPRAWIE

Można przytoczyć każdy dowód, który wydaje się pożyteczny do naświetlenia sprawy i sam w sobie jest godziwy. Przesłuchanie stron ma na celu wszechstronne wyjaśnienie i ustalenie faktów spornych i przedłożonych w sprawie dowodów. Strona, pytana zgodnie z przepisami prawa, powinna odpowiadać i ujawnić w całości prawdę; nie ma jednak obowiązku przyznać się do własnego przestępstwa. Gdyby nie chciała odpowiadać, do sędziego należy ocena, jaki z tego można wyciągnąć wniosek, jeśli chodzi o udowodnienie faktów. Strony, rzecznik sprawiedliwości i obrońca wężła mogą przedstawić sędziemu zagadnienia, co do których strona ma być przesłuchana. Strony muszą osobiście stawić się przed sądem w celu złożenia przysięgi prawdomówności i udzielenia odpowiedzi na pytania. Osoby bardzo oddalone od miejsc sądu mogą złożyć zeznania przed sędzią delegowanym. Jeśli chce się przesłuchać osobę w ramach tzw. rekwizycji, to przesyła się do sądu prośbę o przesłuchanie i formularz pytań. Sąd ów wyznacza sędziego i notariusza. W pewnych przypadkach zeznanie strony może okazać się przyznaniem. To ostatnie może przybrać dwojaką postać: może być przyznaniem się dokonanym w sądzie (*confessio iudicialis*) lub przyznaniem się pozasądowym (*confessio extraiudicialis*), przedstawionym wobec sędziego przez wiarygodnych świadków, którzy to przyznanie się usłyszeli w niepodjejranych okolicznościach⁸⁶.

Tak zwany czas niepodjejrany (*tempus insuspectus*) to taki, kiedy nie zachodziła żadna racja, która mogłaby skłaniać małżonka do oszukiwania; czas, kiedy nie zamierzano nawet wnosić tej sprawy i nie było innych powodów ukrywania prawdy albo popełnienia fałszu. W praktyce jurysprudencja przykłada dużą wagę do przyznania się złożonego przed ślubem lub przynajmniej bezpośrednio po nim.

Jedno i drugie przyznanie się może być złożone w formie słownej i w postaci stosownych czynów. Przyznanie się sądowe lub pozasądowe jednej ze stron, czyli oświadczenie, że to, co twierdzi strona przeciwna, jest prawdą, w sprawach dotyczących dobra publicznego, podobnie jak oświadczenia stron, które nie stanowią przyznania się, mogą mieć moc dowodową, którą powinien ocenić sędzia, uwzględniając pozostałe okoliczności sprawy, ale nie można im przyznać mocy pełnego dowodu, chyba że dochodzą inne elementy, które je ostatecznie wzmacniają.

Według *Mitis Iudex Dominus Iesus* w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa przyznanie się sądowe (*confessio iudicialis*) i oświadczenia stron (*partium declarationes*), poparte ewentualnymi zeznaniami świadków potwierdzającymi ich wiarygodność, mogą mieć wartość pełnego dowodu, którą powinien ocenić sędzia po dokładnym rozważeniu wszystkich wskazówek i poszlak, chyba że pojawią się inne elementy, które je obalają.

Przyznanie się lub jakiegokolwiek inne oświadczenie strony nie ma żadnej mocy, jeśli ustalono, że zostało złożone na skutek faktycznego błędu lub wymuszone siłą bądź ciężką bojaźnią. Celem dokonania właściwej oceny oświadczeń sędzia powinien dokładnie zbadać zewnętrzną i wewnętrzną wiarygodność strony. Wiarygodność zewnętrzną osoby określa się na podstawie świadectw kwalifikacyjnych wystawionych przez własnego proboszcza oraz na podstawie zeznań złożonych przez wiarygodnych świadków; wiarygodność wewnętrzną wyprowadza się z analizy czynów strony. Ponieważ zeznanie czerpie moc z wiarygodności zeznającego, wiarygodność ta, przynajmniej w czasie procesu, powinna być poza wszelkim podejrzeniem.

Niewielka wiarygodność strony, której wyrazem mogą być m.in. inne fałszerstwa, podżeganie do złego czy przedstawienie dokumentów niepewnego pochodzenia, daje podstawę względnemu domniemaniu sędziowskiemu wykluczającemu wszelką wiarygodność strony. Sędzia może zrezygnować z oświadczenia strony, gdy ta uporczywie odmawia stawienia się i udziału w procesie, a jednocześnie nie szkodzi to uzyskaniu sprawiedliwego wyroku.

ZEZNANIA ŚWIADKÓW

Przy dowodzeniu nieważności małżeństwa ważne są zeznania świadków. Jest wręcz konieczne, aby oświadczenia stron potwierdzić zeznaniami wiarygodnych świadków. Świadczenie wiarygodni to ci, którzy bezpośrednio znają fakty i są zdolni przytoczyć je w sądzie wraz z okolicznościami.

Szczególnie pomocni w ustaleniu prawdy są świadkowie sprzed małżeństwa. Jeśli wszyscy lub większość świadków zeznających w sprawie pochodzi z czasu kryzysu małżeństwa i osoby te słyszały, jak małżonkowie mówią o rozwodzie, ale nie słyszały ani słowa o ich zamiarach przedmałżeńskich, znaczenie takich świadectw, nie dotyczących wprost woli przedmałżeńskiej, jest niewielkie. Dowód ze świadków dopuszcza się we wszystkich sprawach. Świadczenie pytani przez sędziego zgodnie z przepisami prawa obowiązani są wyjawiać prawdę. Wszyscy mogą być świadkami, chyba że prawo ich wyklucza zupełnie lub częściowo. Za niezdolnych należy uznać tych, którzy są stronami w sprawie albo występują w sądzie w imieniu stron, sędziego i jego asystentów, adwokata oraz tych, którzy pomagają lub pomagali stronom w tej sprawie, kapłanów w odniesieniu do wszystkiego, co poznali z sakramentalnej spowiedzi. Nie należy dopuszczać do składania zeznań małoletnich poniżej 14. roku życia i upośledzonych umysłowo. Mogą być jednak przesłuchani na mocy dekretu sędziego, w którym uzasadni się taką potrzebę. Strona, która powołała świadka, może się zrzec jego przesłuchania; strona przeciwna może się domagać, aby świadek mimo tego został przesłuchany. Sędzia ma prawo ograniczyć zbyt wielką liczbę świadków.

⁸⁶ G.P. Montini, *De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus, II/2 Pars dinamica addenda post Litteras Apostolicas moto proprio datas Mitis Iudex Dominus Iesus, Romae 2018, s. 33.*

Pytania mają być krótkie, stosowne do inteligencji odpowiadającego, niepodstępne, niesugerujące odpowiedzi, dalekie od jakiegokolwiek obrazu i należące do sprawy. Świadkowie powinni zeznawać ustnie i bez czytania. Świadkowie zeznający w procesie, abstrahując od własnych wniosków i osądów, powinni przytoczyć jedynie rzeczy, fakty i poszczególne zdarzenia z okresu narzeczeństwa i małżeństwa, z podaniem wszystkich informacji i okoliczności właściwych dla miejsca, czasu i osób.

Dopóki nie zostaną podniesione uzasadnione zastrzeżenia co do prawdomówności świadków, dopóty należy ich uznać za zdalnych do złożenia wartościowego zeznania w sądzie. Przy ocenie jakości i wagi zeznań świadków sędzia powinien zachować najwyższą staranność. Nie może on przyjmować bądź odrzucać zeznań niejako w sposób matematyczny. Przeciwnie, przystępując do oceny przedłożonych świadectw, sędzia nie powinien mieć względu na ich liczbę, ale na niebudzącą żadnej wątpliwości jakość. Formułując zaś wyrok, powinien go wydać nie na podstawie zebranych wypowiedzi, ale na podstawie tego, co – jak wykazano w procesie – rzeczywiście się wydarzyło. Dokonując oceny zeznań świadka, sędzia powinien przede wszystkim rozważyć okoliczności wskazujące na wiarygodność osoby, która złożyła zeznanie, jej relacje ze stronami procesu i sposób nabycia wiedzy. Zawsze jak najwięcej uwagi należy poświęcić charakterowi świadków, ich uczuciom, interesom i stosunkom z małżonkami. Aby określić moralność świadka, sędzia powinien wziąć pod uwagę jego płeć, wiek, wykształcenie, profesję, charakter, religijność, sposób postępowania⁸⁷.

Może się zdarzyć, że świadkowie, próbując przyjść z pomocą bliskim i przyjaciołom znajdującym się w trudnej sytuacji, zeznają nie to, co prawdziwe, ale to, co uważają za słuszne. Kierowani takimi pobudkami odwołują to i zaprzeczają temu, co mniej prawidłowo zeznali, zeznają o czymś, czego nie widzieli, zbyt często przesadzają, w czasie przed małżeństwem umieszczają coś, o czym słyszeli już po nieszczęśliwym zakończeniu małżeństwa itd. Zeznania takie, podobnie jak wszystkie inne wypowiedzi składane wobec sądu, należy oceniać po rozważeniu wszystkich okoliczności miejsca i osób, bardziej zwracając uwagę na fakty niż na słowa. W przypadku ponownego składania zeznań bezpieczniej jest przyjąć pierwsze zeznanie świadka aniżeli kolejne, chyba że istnieje poważny powód do odrzucenia pierwszego zeznania.

Nie oznacza to bynajmniej, że zeznania składane na stopniu apelacji przez tych samych świadków nie mogą doprowadzić sędziego do uchylecia czy zmiany wyroku pierwszej instancji.

Poważną przyczyną uzasadniającą uchYLENIE pierwszego zeznania może być m.in. przekonanie, że sędzia przygotowujący sprawę zadał błędne pytania albo notariusz niedbale zapisał odpowiedzi.

W przypadku ponownego przesłuchania świadków należy na równi zwrócić uwagę na ich stałość w składaniu zeznań, racjonalność i podstawę wniesionej sprawy przy dodawaniu, zmianie i poprawkach; należy też starannie odróżnić to, co można przypisać ułomności umysłu, zawikłaniu i trudności sprawy, od tego, co można wyjaśnić raczej innymi racjami albo przypisać złej woli. Ocena wartości zeznań przytoczonych przez świadka należy do sędziego.

Chociaż wyjaśnienia te mogą wiele pomóc w ustaleniu prawdy, zeznaniom poszczególnych świadków nie można przyznawać pełnej mocy dowodowej, chyba że chodzi o świadka kwalifikowanego, który zeznaje w sprawach dokonanych z urzędu, albo okoliczności rzeczy lub osób sugerują inaczej.

DOKUMENTY

Strony mają prawo przedstawić przed sądem dokumenty zarówno publiczne, jak i prywatne. Publicznymi dokumentami kościelnymi są te, które sporządziła osoba publiczna, wykonując w Kościele swoje zadania, z zachowaniem formalności przepisanych prawem. Publicznymi dokumentami świeckimi są te, które według ustaw każdego miejsca z osobna za takie są uznawane przez prawo. Pozostałe dokumenty są prywatne. Zdarza się, że kontrahenci symulujący zawarcie małżeństwa starają się jeszcze przed ślubem przygotować sobie stosowne dowody, potwierdzające dokonanie symulacji zgody małżeńskiej. Sporządzając pisemne oświadczenia, bądź to w formie listu za pośrednictwem poczty kierowanego do przyjaciół lub do siebie nawzajem, bądź to w postaci dokumentu deponowanego w kancelarii notarialnej, czynią to z zamiarem przedstawienia owych pism w przyszłym procesie. Należy zachować środki ostrożności⁸⁸. Aby odróżnić prawdę od fałszu, należy zbadać nie tylko przedłożony w procesie dokument, lecz także istniejący kontekst. Dokument taki, sporządzony wcześniej dla wykazania symulacji, ma taką samą moc dowodową jak przyznanie się pozasądowe. Podlega swobodnej ocenie sędziego.

Dokument prywatny może mieć niemałą wartość dowodową. Sędzia nie może jednak przywiązywać do niego żadnej wagi, jeśli dokument ten jest dotknięty wadą prawną. Wymagane cechy dokumentu prywatnego to: autentyczność, tj. sporządzenie w czasie niepodjętym, sporządzenie przez autora w sposób wolny i świadomy, spisanie w sposób poważny, wolny od dopisków i braków, przedstawienie w oryginale bądź w formie autentycznej kopii, złożenie w kancelarii trybunału celem zbadania go przez sędziego i stronę przeciwną.

Wszystkie wskazane wyżej kryteria powinny zostać stwierdzone, gdyż nie chodzi tu o dowód dowiedziony, ale o taki, który dopiero trzeba udowodnić⁸⁹. Dokument prywatny, choćby sporządzony przed ślubem i wolny od wad prawnych, nie wystarczy do udowodnienia nieważności małżeństwa.

⁸⁷ G.P. Montini, De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus, II/2 Pars dinamica addenda post Litteras Apostolicas moto proprio datas Mitis Iudex Dominus Iesus, Romae 2018, s. 47.

⁸⁸ „Przyznanie się dokonane na piśmie, jak złożone słowami może okazać się dowodem fałszywym, spisany bądź wypowiedziany w celu oszukania sędziego, wszak nie wszystko, co człowiek mówi lub pisze, jest prawdą”. Dec. c. Boccafolaz 05. 03. 1987 r. RRDec. 79: 1987 s. 87. Więcej w: J. Krajczyński, Postanowienie wystąpienia o rozwód cywilny a pozytywna intencja zerwania węzła małżeńskiego, „Ius Matrimoniale” 5 (11), 123-137.

⁸⁹ Zob. M.F. Pompedda, Il valore probativo delle dichiarazioni delle parti nella nuova giurisprudenza della Rota Romana, „Ius Ecclesiae” 1993, nr 5, s. 450.

OPINIA BIEGŁEGO

Biegły to specjalista posiadający dużą wiedzę (potwierdzoną dyplomem) i wielkie doświadczenie w swej dziedzinie, cieszący się niebudzącymi żadnych wątpliwości kwalifikacjami moralnymi, którego naukowa opinia jest niezbędna dla potwierdzenia jakiegoś faktu lub poznania prawdziwej natury jakiejś rzeczy. Z pomocy biegłych należy skorzystać, ilekroć na podstawie nakazu prawa lub sędziego jest konieczne ich przesłuchanie i opinia, oparte na doświadczeniu lub wiedzy, dla potwierdzenia jakiegoś faktu lub poznania prawdziwej natury jakiejś rzeczy.

W procesie o nieważność małżeństwa mogą m.in. służyć pomocą jako biegli sądowi specjaliści z zakresu psychologii, psychiatrii, medycyny, seksuologii, grafologii. Sąd może też, nie powołując indywidualnie oznaczonych osób jako biegłych, zasięgnąć opinii instytucji naukowej, zakładu specjalistycznego lub innej instytucji powołanej do dokonywania eksper-tyz. Biegły psycholog lub psychiatra, sporządzający opinię dla sędziego kościelnego, obok gruntownego przygotowania merytorycznego powinien wiedzieć, co to jest małżeństwo kanoniczne, jakie są jego cele i funkcje społeczne oraz jakie warunki są konieczne do ich spełnienia (m.in. na płaszczyźnie psychologicznej). Wspomniany biegły powinien znać m.in. zasady prawne dotyczące kanonicznej zdolności do zawarcia małżeństwa.

Nupturientami mogą być tylko osoby prawnie zdolne do zawarcia małżeństwa⁹⁰. Chociaż wymogi prawne, stawiane nupturientom, są znaczne, nie mają one na względzie takiej zdolności mężczyzny i kobiety, która gwarantuje możliwość zawiązania doskonałej wspólnoty życia i miłości. Kryterium oceny tej kanonicznej zdolności strony przymierza małżeńskiego nie jest i nie może być zdolność do ustanowienia wspólnoty życia i miłości szczęśliwej i doskonałej. Do zawarcia ważnej umowy małżeńskiej wystarcza taka zdolność mężczyzny i kobiety, która pozwala na zawiązanie między nimi minimalnej relacji małżeńskiej⁹¹.

Psycholog w dokonywaniu oceny, o której wyżej, „nie może żądać tego, czego nie można wymagać od większości osób. [Oczywiście] nie chodzi [tutaj] o pragmatyczny minimalizm ani łatwe rozwiązanie, ale o realistyczną wizję osoby ludzkiej jako rzeczywistość wciąż rozwijającą się, wezwaną do odpowiedzialnych wyborów wraz z jej początkowymi potencjałami, które wciąż coraz bardziej ubogaca dzięki własnemu wysiłkowi i pomocy łaski”⁹².

POWOŁANIE BIEGŁEGO

Nominacja biegłych bądź dopuszczenie relacji dokonanych już przez innych biegłych należy do sędziego; w tym ostatnim przypadku wnioskuje o to strona. Biegłych można wykluczyć lub się ich zrzec. Strona, wnosząc o zgodę na przedłożenie opinii prywatnego biegłego, powinna zobowiązać się do wypłacenia mu należnego honorarium, bez pośrednictwa trybunału⁹³.

Biegły to specjalista posiadający dużą wiedzę (potwierdzoną dyplomem) i wielkie doświadczenie w swej dziedzinie, cieszący się niebudzącymi żadnych wątpliwości kwalifikacjami moralnymi, którego naukowa opinia jest niezbędna dla potwierdzenia jakiegoś faktu lub poznania prawdziwej natury jakiejś rzeczy. Z pomocy biegłych należy skorzystać, ilekroć na podstawie nakazu prawa lub sędziego jest konieczne ich przesłuchanie i opinia, oparte na doświadczeniu lub wiedzy, dla potwierdzenia jakiegoś faktu lub poznania prawdziwej natury jakiejś rzeczy.

W każdym innym przypadku honorarium dla biegłych strony uiszczają w kasie trybunału. Koszty sporządzenia takiej opinii powinien określić biskup diecezjalny; w poszczególnym przypadku ustala je sędzia, uwzględniając specyfikę przeprowadzonego badania, kwalifikacje eksperta, wydatki poniesione z racji wykonywania zadania, materialne warunki stron procesowych i miejscowe zwyczaje⁹⁴.

OCENA ZGODNIE Z TREŚCIĄ ZLECENIA

Zakres opinii biegłego – w żadnym wypadku niewykraczający poza kompetencje eksperta ani wymagający od niego odpowiedzi z dziedziny prawa kanonicznego – powinien być jasno i ściśle określony w zleceniu przedłożonym przez sędziego biegłemu lub biegłym. W zleceniu tym sędzia powinien uwzględnić propozycje wskazane ewentualnie przez strony. Biegłemu należy przesać akta sprawy i inne dokumenty pomocne, których może potrzebować do właściwego wypełnienia zadania. Każdy z biegłych sporządza własną relację, chyba że sędzia poleci sporządzić jedną opinię, podpisaną przez wszystkich. Sędzia w uzasadnieniu decyzji powinien zaznaczyć, jakie argumenty skłoniły go do przyjęcia lub odrzucenia opinii biegłych.

Gdyby opinie biegłych były rozbieżne w istotnej rzeczy, sędzia może powołać kolejnego biegłego, cieszącego się szczególnym autorytetem w danej dziedzinie⁹⁵.

Sędzia, który dokonuje oceny czynników osobowych strony, nie może przenosić w sposób automatyczny kategorii pojęciowych z psychologii lub psychiatrii na płaszczyznę prawa kanonicznego. Posiłkując się opinią specjalisty spoza kanonistyki, musi pamiętać o niezbędnych przystosowaniach, uwzględniających specyficzny charakter tych nauk. Nie może przy tym zapominać, że w obrębie samej psychiatrii i psychologii występują trudności i kontrowersje związane z definicją patologii psychicznej. Sam biegły powinien jasno wskazać, na podstawie jakich dokumentów lub innych odpowiednich sposobów upewnił się o tożsamości osób, rzeczy lub miejsc, jaką metodą i w jaki sposób postępował w wykonywaniu zleconego mu zadania i na jakich argumentach opiera swoje wnioski.

W przypadku dokonywania ewaluacji opinii biegłego w sprawach o nieważność małżeństwa z tytułu, o którym mowa w kan. 1095 nr 1–3 KPK, sędzia powinien kierować się zasadą, zgodnie z którą „tylko niezdolność, a nie trudność w zakresie zgody małżeńskiej i urzeczywistnienia prawdziwej wspólnoty życia i miłości powoduje nieważność małżeństwa”⁹⁶.

⁹⁰ Por. kann. 1057 § 1, 1058.

⁹¹ por. Dec. c. BRUNO z 23 II 1990, w: „Ius Ecclesiae” 1991, t. 3, nr 1, s. 196.

⁹² JEAN PAUL II, Discours au Tribunal de la Rote romaine (27 I 1997) n. 5, „La Documentation Catholique” 1997, s. 215. Szerzej na ten temat zob.: JAN PAWEŁ II, Przemówienie do Roty Rzymskiej O chrześcijańską interpretację kanonicznych zasad orzekania nieważności małżeństwa (5 II 1987). Idem, Przemówienie do Roty Rzymskiej Rola obrońcy węzła w sprawach o orzeczenie nieważności z powodu ograniczeń natury psychicznej (25 I 1988); J. KRAJCZYŃSKI, Niektóre przyczyny uniemożliwiające zawiązanie relacji małżeńskiej, „Studia Płockie” 2002, nr 30, s. 215–253.

⁹³ G.P. MONTINI, De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus, II/2 Pars dinamica addenda post Litteras Apostolicas moto proprio datas Mitis Iudex Dominus Iesus, Romae 2018, s. 48.

⁹⁴ Zob. J. STASZAK, Koszty sporządzania opinii biegłego w całości opłat procesowych, „Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i studia” 1999, t. 1, s. 55–64.

⁹⁵ Zob. K. GRACZYK, Powołanie superbiegłego przy dwóch różnych opiniach biegłych, „Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i studia” 1999, t. 1, s. 263–276.

⁹⁶ IOANNES PAULUS II, Allocutio ad Rotae Romanae Auditores (5 II 1987), s. 7.

Sędzia powinien wreszcie pamiętać, że tylko ekspertyza pewna, wyjaśniająca w sposób naukowy procesy psychiczne człowieka i niewykraczająca poza kompetencje biegłego może stanowić środek dowodowy wskazujący na niezdolność do zawarcia małżeństwa z przyczyn natury psychicznej. „Obrońca węzła winien czuwać [...] nad tym, aby ekspertyzy pozbawione naukowej pewności bądź ograniczające się wyłącznie do wskazania objawów anomalii, z pominięciem należytej analizy egzystencjalnej kontrahenta w jego pełnym wymiarze, nie były uznawane za wystarczającą podstawę do postawienia diagnozy...”⁹⁷.

DOMNIEMANIA

Pośród środków dowodowych, pomocnych w dowodzeniu ewentualnej nieważności małżeństwa, istotne znaczenie mają domniemania. Domniemanie oznacza prawdopodobne przypuszczenie o rzeczy niepewnej⁹⁸. Pośród domniemań wyróżnia się presumpcje prawne i sędziowskie (praesumptiones iuris ac hominis). Pierwsze są ustanawiane w drodze ustawy⁹⁹, drugie wysuwa sędzia. Należące do dowodów pośrednich presumpcje sędziego to wysunięte w rozumny sposób, na podstawie wielu poważnych przesłanek przypuszczenia co do rzeczy niepewnej. Podstawą, na której buduje się domniemanie, jest przesłanka (wskazówka). Wskazówkami są fakty, od których, poprzez wnioskowanie, dochodzi się do presumpcji. Wskazówki, choćby liczne, same przez się nie przedstawiają żadnej mocy dowodowej. Z przesłanek tych dopiero wtedy można wywnioskować symulację zgody małżeńskiej (błąd, przymus itd.), gdy jest ich wiele, i to poważnych, które, razem wzięte, mogą być wyjaśnione tylko wówczas, gdy przypuści się, że kontrahent fikcyjnie zawarł małżeństwo.

Trzy rodzaje wskazówek

- 1) Mała, czyli niezobowiązująca w dużym stopniu, jeśli stwarza jedynie podejrzenie; wskazówka taka często nie dotyczy bezpośrednio sprawy, jest równorzędna; odnosi się zarówno do prawdy, jak i do fałszu.
- 2) Poważna, która tworzy przekonanie niemałe, ale jednak nie całkiem pewne; mocno skłania sędziego do wiary lub niewiary w coś, niemniej jest tu miejsce na jakiś wyjątek.
- 3) Bardzo poważna, czyli niewątpliwa, która stwarza twierdzenie moralnie pewne i wykluczające wszelką obawę.

Domniemanie sędziowskie powinno być racjonalne i prawdopodobne. Jeśli przypuszczenie jest niepewne i przeciwstawia się wykazanej prawdzie, presumpcja powinna ustąpić przed prawdą. Tak samo prawdopodobne, czyli racjonalne, domniemanie przeciwstawia się lekko-myślnemu przypuszczeniu, tj. podejrzeniu podejmowanemu bez głębszego namysłu, na podstawie mało ważnych i niewystarczających przyczyn i faktów, na równi zdolnych świadczyć za spornym faktem i przeciw niemu.

⁹⁷ IOANNES PAULUS II, Allocutio ad Rotae Romanae Auditores (5 II 1987), s. 11.

⁹⁸ Por. kan. 1584 KPK.

⁹⁹ Przykładowe domniemania ustawowe. Kan. 1060 – Małżeństwo cieszy się przychylnością prawa, dlatego w wątpliwości należy uważać je za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego. Kan. 1061, § 2 – Gdy po zawarciu małżeństwa małżonkowie wspólnie zamieszkali, domniemywa się dopełnienie, dopóki coś przeciwnego nie zostanie udowodnione. Kan. 1086 § 3 – Jeśli podczas zawierania małżeństwa strona była powszechnie uważana za ochrzczonego albo jej chrzest był wątpliwy, należy domniemywać ważność małżeństwa, dopóki w sposób pewny nie udowodni się, że jedna strona była ochrzczone, druga zaś nieochrzczone. Kan. 1096, § 2 – Po osiągnięciu dojrzałości nie domniemywa się, że strona nie wie, że małżeństwo jest trwałym związkiem między mężczyzną i kobietą, skierowanym do zrodzenia potomstwa przez jakieś seksualne współdziałanie. Kan. 1101, § 1 – Domniemywa się, że wewnętrzna zgoda odpowiada słowom lub znakom użytym przy zawieraniu małżeństwa. Kan. 1107 – Chociaż małżeństwo zostało zawarte nieważnie z racji przeszkody lub braku formy, to jednak domniemywa się, że wyrażona zgoda trwa, dopóki nie uzyska się pewności jej odwołania. Kan. 1138, § 1 – Ojcem jest ten, na którego wskazuje prawny związek małżeński, chyba że przy pomocy niezbitych argumentów udowodni się co innego. Kan. 1150 – W razie wątpliwości przywilej wiary cieszy się przychylnością prawa. Kan. 1152, § 2 – Zachodzi milczące darowanie, gdy strona niewinna upewniona już o zdradzie małżeńskiej dobrowolnie z miłością małżeńską współżyje z tą, która zawiątała. Domniemywa się zaś je, jeśli przez okres sześciu miesięcy zachowała współżycie małżeńskie i nie odniosła się do władzy kościelnej lub państwowej.

UWAŻNA I KOMPLEKSOWA OCENA ŚRODKÓW DOWODOWYCH

Wszystkie dowody procesowe sędzia powinien rozważyć i zbadać łącznie i pojedynczo, zgodnie ze swym sumieniem, zachowując przy tym przepisy prawa o skuteczności poszczególnych dowodów oraz kładąc szczególny nacisk na niewątpliwe i jednoznaczne fakty, potwierdzone w aktach sprawy. Sędzia powinien posiadać w takim przypadku pewność moralną, ponieważ do wydania jakiegokolwiek wyroku wymaga się u sędziego wewnętrznej moralnej pewności co do sprawy, która ma być rozstrzygnięta wyrokiem.

Ponieważ sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa należą do tych, które cieszą się favore iuris, sędzia, który nie posiadał żądanej przez prawo pewności co do postulowanej przez powoda nieważności małżeństwa z tytułu x, powinien orzec, że nie udowodniono nieważności zaskarżanego małżeństwa nie tylko z powodu braku wspomnianej wyżej moralnej pewności, lecz także z racji tego, że małżeństwo cieszy się szczególną opieką prawa. Pewność moralna, którą sędzia czerpie z faktów i dowodów, nie jest czymś materialnym, mechanicznym czy niemal arytmetycznym, osiąganym poprzez podliczenie argumentów za nieważnością małżeństwa i przeciw niej. Jest ona raczej wewnętrznym przekonaniem, opartym na aktach sprawy, w pewien sposób zweryfikowanych przez powiązanie, racjonalność, proporcję, związek i harmonię pomiędzy stwierdzeniami stron i świadków a wszystkimi faktami, okolicznościami, wskazówkami i presumpcjami¹⁰⁰.

Wewnętrzna pewność moralna, zgodnie z autentyczną interpretacją tegoż pojęcia, dokonaną przez Piusa XII i potwierdzoną przez Jana Pawła II, od strony pozytywnej charakteryzuje się tym, że wyklucza jakąkolwiek uzasadnioną, czyli rozumną, wątpliwość co do obiektywnej prawdy o fakcie¹⁰¹.

Pewność moralna różni się od prawie-pewności, czyli prawdopodobieństwa, całkiem niewykluczającego rozumnej wątpliwości i dopuszczającego uzasadnioną obawę pomyłki. Od strony negatywnej pewność moralna pozostawia absolutną możliwość czegoś przeciwnego i w ten sposób odróżnia się od pewności absolutnej, całkowicie wykluczającej jakąkolwiek możliwą wątpliwość co do prawdy o fakcie i bezpodstawności czegoś przeciwnego¹⁰².

Konieczna do wydania pozytywnego wyroku pewność moralna, wolna od jakiegokolwiek roztropnej wątpliwości, powinna się opierać na obiektywnych przesłankach. Taka wewnętrzna obiektywna pewność moralna – jak podkreśla Pius XII – zasadniczo różni się od pewności czysto subiektywnej, opartej na uczuciu bądź na czyjejsz czysto subiektywnej opinii, czy na osobistej łatwowierności lub braku rozważenia albo doświadczenia. Pod pojęciem „jakakolwiek roztropna wątpliwość” Pius XII rozumie wątpliwość opartą na pozytywnych przesłankach¹⁰³.

¹⁰⁰ Zob. Dec. c. De LANVERSIN z 15 VI 1992, w : RRD 84 (1992) s. 354.

¹⁰¹ PIUS XII, Allocuzione alla Sacra Romana Rota z 1 X 1942, AAS 34 (1942), s. 338–343; IOANNES PAULUS II, Allocutio ad Tribunalis S. R. Rotae Decanum, Praelatos, Auditores, Officiales et Advocatos z 4 II 1980, AAS 72 1980, s. 175.

¹⁰² Zob. PIUS XII, Allocuzione alla Sacra Romana Rota z 2 X 1942, AAS 34 (1942), s. 339.

¹⁰³ Zob. PIUS XII, Allocuzione alla Sacra Romana Rota z 3 X 1941, AAS 33 (1941), s. 2.

Zgodnie z przepisem kan. 1608 § 2 KPK niezbędną do wydania pozytywnego wyroku pewność moralną sędzia powinien zaczerpnąć *ex actis et probatis*, czyli – jak powie Z. Grocholewski – „z twierdzeń i zaprzeczeń, żądań i sprzeciwów przedstawionych wobec sądu i zawartych w aktach” oraz „z dowodów dostarczonych sądowi i zawartych w aktach”. Jak zauważa R. Sobański, sędzia nie może jej czerpać skądinąd¹⁰⁴.

PUBLIKACJA AKT I ZAMKNIĘCIE POSTĘPOWANIA DOWODOWEGO

Gdy sędzia stwierdzi, że zebrany materiał dowodowy wystarczająco naświetla sprawę, następuje ogłoszenie akt (publikacja akt). Strony mogą zrezygnować z przejrzenia akt; jeśli mają adwokata, powinien je przestudiować. Po upływie określonego w dekrecie terminu sąd zamyka postępowanie dowodowe; odtąd nie wolno już zgłaszać nowych dowodów. Sędzia powinien wyznaczyć odpowiedni czas na przedstawienie obron lub uwag. Obrony lub uwagi powinny być na piśmie, chyba że sędzia, za zgodą stron, uzna za wystarczającą ustną dyskusję wobec trybunału. Przewodniczący określa, kiedy i gdzie sędziowie mają się zebrać na naradę. Wyrok zapada większością głosów. Sędzia nie może powstrzymać się od podjęcia decyzji. Jeśli nie zdoła osiągnąć pewności moralnej co do nieważności małżeństwa, wówczas powinien opowiedzieć się za jego ważnością¹⁰⁵.

DYSKUSJA SPRAWY

Sędziowie przynoszą swoje pisemne wnioski co do meritum sprawy wraz z uzasadnieniem prawnym i faktycznym (votum). Po wezwaniu Imienia Bożego przedstawiają wnioski według pierwszeństwa (zacyna ponens). Następuje dyskusja pod kierunkiem przewodniczącego.

W dyskusji każdemu sędziemu wolno odstąpić od swego pierwotnego wniosku. W takiej sytuacji powinien do swojego wniosku dołączyć uwagę, że w czasie dyskusji zmienił swoje zdanie. Sędzia, który nie chce się dołączyć do decyzji innych, może wymagać, by w razie apelacji jego wnioski zostały przesłane do wyższego trybunału (votum separatum). Jeśli w pierwszej dyskusji sędziowie nie mogą ustalić wyroku, decyzję mogą odłożyć do następnego zebrania, nie dłużej jednak niż tydzień, chyba że należy uzupełnić instrukcję sprawy¹⁰⁶. Wyrok redaguje relator. Wyrok powinien być zredagowany i ogłoszony nie później niż w ciągu miesiąca od dnia rozstrzygnięcia sprawy, chyba że sędziowie, dla ważnej przyczyny, wyznaczyli dłuższy okres (por. kan. 1610 KPK). Wyrok powinien rozstrzygać spór, określać obowiązki stron, przedstawiać racje sentencji, określać koszty procesu¹⁰⁷.

OGŁOSZENIE WYROKU

Wyrok powinien być jak najszybciej ogłoszony, ze wskazaniem środków, za pomocą których można go podważyć. Nie ma on żadnej mocy przed ogłoszeniem, choćby część rozstrzygająca została, za zezwoleniem sędziego, podana do wiadomości stron.

SPOSOBY OGŁOSZENIA WYROKU

Wyrok jest ogłaszany przez wręczenie stronom lub ich pełnomocnikom egzemplarza wyroku lub przez przesłanie go wspomnianym wyżej osobom za pośrednictwem poczty w inny pewny sposób¹⁰⁸. Naczelna zasada w kwestii wyrokowania według *Mitis Iudex Dominus Iesus* brzmi: jeden wyrok stwierdzający nieważność podlega wykonaniu. Dla dopuszczenia stron do nowego kanonicznego małżeństwa nie są już wymagane dwa zgodne wyroki stwierdzające nieważność małżeństwa; wystarcza moralna pewność osiągnięta przez pierwszego sędziego zgodnie z przepisami prawa.

Wyrok stwierdzający po raz pierwszy nieważność małżeństwa, po upływie terminów ustalonych w kann. 1630–1633, staje się wykonalny¹⁰⁹.

Papież Franciszek przywrócił apelację do Stolicy Metropolitalnej. To zadanie prowincji kościelnej jako głowy, utrwalone przez wieki, jest wymownym znakiem synodalności w Kościele. Franciszek zachował też apelację do trybunału zwyczajnego Stolicy Apostolskiej, czyli do Roty Rzymskiej. Jest to wyraz poszanowania starożytnej zasady prawnej, która umacnia więzi między Stolicą Piotrową i Kościołami partykularnymi¹¹⁰. W dyscyplinie takiej apelacji należy jednak zadbać o powstrzymanie się od jakiegokolwiek nadużycia prawa, aby nie wynikała z tego szkoda dla zbawienia dusz.

APELACJA

Apelacja to odwołanie się do trybunału wyższego w celu ponownego rozpatrzenia sprawy i uchylenia wyroku. Przebiega w dwóch etapach. Pierwszy to zgłoszenie. Można go dokonać w zawitym terminie 15 dni użytecznych. Wspomniany czas liczy się od dnia ogłoszenia wyroku. Drugi etap to poparcie apelacji. Należy tego dokonać w ciągu miesiąca od jej zgłoszenia w trybunale, który ma sprawę ponownie rozpatrzyć¹¹¹. Wystarczy, aby strona prosiła sędziego wyższego o zmianę zaskarżonego wyroku, dołączając odpis tego wyroku i podając racje apelacji¹¹². Jeśli druga strona odwołała się do innego trybunału apelacyjnego, to sprawę rozpatruje trybunał, który jest wyższego stopnia. Stronie, która uważa się za pokrzywdzoną, jak również rzecznikowi sprawiedliwości oraz obrońcy wężła przysługuje prawo wniesienia skargi o nieważność wyroku lub apelacji od tego wyroku¹¹³.

¹⁰⁴ Z. GROCHOLEWSKI, Pewność moralna jako klucz do lektury norm procesowych, „Ius Matrimoniale” 1998, nr 3, s. 22; R. SOBAŃSKI, *Iudex veritatem de matrimonio dicit*, „Ius Matrimoniale” 1999, nr 4, s. 189.

¹⁰⁵ Por. kan. 1060.

¹⁰⁶ Por. kan. 1609.

¹⁰⁷ Por. kan. 1611.

Komentarz eksperta ks. Przemysława Krakowczyka: „Koszty proceduralne różnią się w każdej diecezji – dolną granicą jest kwota 700 zł, górną – 2300 zł, ale nie należy zapominać, że powód może również poprosić o zwolnienie z tej opłaty i chociaż zdarza się to niezmiernie rzadko, to są również takie przypadki, że proces odbywa się pro bono. Do tej kwoty należy również dodać koszty biegłego. W zdecydowanej większości spraw (ok. 90%) istnieje konieczność powołania biegłego. Koszty pokrywa powód sprawy, a wynoszą one ok. 200–500 zł. Podsumowując, koszty procesu sądowego powinny zamknąć się w kwocie do 3000 zł. Jeśli chodzi o prawnika, jest on zbędny w całej procedurze, tym bardziej że sądy udzielają bezpłatnej porady sądowej i pomagają w przygotowaniu pozwu. Niektórzy decydują się jednak korzystać z usług adwokackich. Koszty takiej usługi są niemożliwe do ustalenia nawet w formie przybliżonej. Sama konsultacja (spotkanie 1–1,5 godz.) kosztuje zazwyczaj 200 zł. Każda kancelaria ma różne stawki i różne formy rozliczenia (od pisma lub posiedzenia sądowego albo stawkę godzinową pracy)”.

¹⁰⁸ Por. kann. 1615, 1509.

¹⁰⁹ Zob. kan. 1679.

¹¹⁰ Por. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, op. cit., s. 10.

¹¹¹ Zob. kann. 1630, 1633.

¹¹² Por. kan. 1634, § 1.

¹¹³ Por. kan. 1632.

¹¹⁴ Kan. 1680 § 1.

SKUTKI APELACJI

Skutkiem apelacji jest zawieszenie wykonania wyroku. Po upływie ustalonych przez prawo terminów na wniesienie apelacji i jej poparcie oraz po otrzymaniu przez trybunał wyższej instancji akt sądowych należy ustanowić kolegium sędziowskie, wyznaczyć obrońcę wężła, a strony powinny zostać wezwane do przedłożenia uwag w określonym terminie; po upływie tego terminu, jeżeli w sposób oczywisty wynika, że apelacja ma na celu jedynie działanie na zwłokę, trybunał kolegialny powinien potwierdzić swoim dekretem wyrok poprzedniej instancji¹¹⁵. Jeżeli apelacja została przyjęta, to należy postępować odpowiednio jak w pierwszej instancji¹¹⁶. Jeżeli na stopniu apelacyjnym został zgłoszony nowy tytuł nieważności małżeństwa, wówczas trybunał może go dopuścić i rozstrzygnąć tak jak w pierwszej instancji. Strony mogą zawrzeć nowe małżeństwo zaraz, gdy wyrok ten zostanie im podany do wiadomości¹¹⁷.

NOWE WNIESIENIE SPRAWY

Wspomniany wyrok jest ostateczny i podlega wykonaniu. Niemniej ponieważ sprawy dotyczące ważności małżeństwa nie przechodzą w stan rzeczy osądzonej, strona, która czuje się pokrzywdzona wyrokiem, może przedstawić prośbę o nowe rozpatrzenie sprawy.

Zwracając się w każdym czasie do trybunału III stopnia, powinna przedstawić w zawitym terminie 30 dni od wniesienia zaskarżenia nowe i poważne dowody lub argumenty¹¹⁸. Wspomnianą prośbę o nowe rozpatrzenie sprawy po wyroku, który stał się wykonalny, należy zgłosić sędziemu, który wydał wyrok.

SKARGA O NIEWAŻNOŚĆ WYROKU

Strony, rzecznik sprawiedliwości i obrońca wężła małżeńskiego mają prawo wniesienia skargi o nieważność wyroku. O nieważności nieusuwalnej wyroku można mówić wówczas, gdy: wyrok został wydany przez sędziego bezwzględnie niewłaściwego; wyrok został wydany przez tego, kto nie posiada władzy sądenia w trybunale, w którym sprawa została rozstrzygnięta; sędzia wydał wyrok pod wpływem przemocy lub ciężkiej bojaźni; proces był przeprowadzony bez skargi sądowej albo nie był wszczęty przeciwko jakiejś stronie pozwanej; wyrok był wydany dla stron, z których przynajmniej jedna nie miała prawa występowania w sądzie; ktoś działał w imieniu drugiego, bez zlecenia zgodnego z przepisami prawa; jednej albo drugiej stronie odmówiono prawa do obrony; spór nawet częściowo nie został rozstrzygnięty¹¹⁹.

Skarga o nieważność wyroku dotkniętego wadą nieusuwalną może być zgłaszana w formie zarzutu zawsze, natomiast w formie skargi w ciągu 10 lat od dnia ogłoszenia wyroku. W tym ostatnim przypadku skargę należy przedłożyć sędziemu, który wydał wyrok. Strony z chwilą ogłoszenia pozytywnego wyroku mogą zawrzeć nowe małżeństwo, o ile nie zostało to zabronione zakazem zamieszczonym w wyroku lub postanowieniem ordynariusza miejsca¹²⁰.

NOTYFIKACJA WYROKU

Pełny tekst wyroku wraz z uzasadnieniem powinien zostać jak najszybciej notyfikowany stronom. Natychmiast, gdy wyrok stał się wykonalny, oficjał powinien notyfikować go ordynariuszowi miejsca, w którym małżeństwo zostało zawarte. Ordynariusz ma się zatroszczyć, by w księgach małżeństw i ochrzczonych jak najszybciej dokonano adnotacji o orzeczonej nieważności małżeństwa i ustalonych zakazach¹²¹.

SKUTKI I MOŻLIWE WARIANTY WYROKÓW W SPRAWACH MAŁŻEŃSKICH

Wyrok stwierdzający nieważność małżeństwa wydany w pierwszej instancji i niezaskarżony do drugiej instancji staje się prawomocny, co daje możliwość wstąpienia w nowy związek małżeński. Sąd kościelny stwierdził stan wolny obojga małżonków – obie strony są stanu wolnego. Zdarza się, że wyrok zaopatrzony jest w tzw. klauzulę zakazującą zawarcia małżeństwa. Zgodnie z art. 251 § 1 Instr. *Dignitas connubii* oznacza to, że osoba, po której stronie wystąpiła przyczyna nieważności, nie może zawrzeć nowego małżeństwa bez zgody bądź sądu, który wydał wyrok, bądź ordynariusza, gdzie ma zostać zawarte małżeństwo po raz kolejny. W przypadku np. niemocy płciowej czy innej przeszkody zasadniczo zamieszcza się zakaz zawarcia nowego małżeństwa. Podobnie ma się rzecz z tytułu niezdolności konsensualnej (kan. 1095 n. 2–3). Inaczej może być w przypadku nieważności małżeństwa z tytułu symulacji częściowej czy warunku.

Procedura uchylania klauzul zakazujących zawarcie nowego małżeństwa ogranicza się do prośby skierowanej przez petenta do właściwego ordynariusza, jego przesłuchania (zwykle rozmowa z biegłym psychologiem/psychiatrą), złożenia opinii przez biegłego sądowego, a także wydania przez kompetentną władzę dekretu uchylającego klauzulę, jeżeli decyzja jest pozytywna. Po uchyleniu zakazu strona, której zakaz dotyczył, może już bez przeszkód zawrzeć (ważnie) nowy sakramentalny związek małżeński.

¹¹⁵ Kan. 1680 § 2.

¹¹⁶ Kan. 1680 § 3.

¹¹⁷ Kann. 1644 § 1, 1681 KPK, art. 290 *Dignitas connubii*.

¹¹⁸ G.P. MONTINI, *De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus*, II. Pars dinamica, Romae 2015, s. 665.

¹¹⁹ Por. MIDI, kan. 1682 § 1.

¹²⁰ Por. MIDI, kan. 1682 § 1.

¹²¹ Zob. G.P. MONTINI, *De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus*, II. Pars dinamica, Romae 2015, s. 665.

PODSUMOWANIE

W prawie kanonicznym Kościoła katolickiego małżeństwo jawi się jako nierozzerwalny sakramentalny związek mężczyzny i kobiety zawarty według formy kanonicznej. Przyczyną sprawczą małżeństwa jest zgoda stron (matrimonium facit consensus). Małżeństwo to instytucja teandryczna. Z jednej strony to naturalny, trwały związek, istniejący od chwili pojawienia się pierwszych ludzi, z drugiej – związek wyniesiony przez Chrystusa Pana do godności sakramentu, czyli skutecznego działania łaski uświęcającej. Przymiotami małżeństwa są jedność i nierozzerwalność.

Małżeństwo może zawrzeć każdy, komu prawo tego nie zabrania. Z faktu zawarcia umowy małżeńskiej powstaje podstawowe domniemanie o jej ważności. W przypadku zaistnienia wątpliwości zgodę należy uważać za ważną dopóty, dopóki nie stwierdzi się czegoś przeciwnego. Konsens małżeński jest aktem woli, na mocy którego nupturienti, zawierając nieodwołalne przymierze – rzeczywiście i równocześnie – wzajemnie siebie przekazują i przyjmują, aby ustanowić małżeństwo.

Ewentualne przeszkody (okoliczności dotyczące bezpośrednio osoby zawierającej małżeństwo, uniemożliwiające jej ważne i godziwe zawarcie) czy wady zgody mogą wynikać z różnych okoliczności, które wpływają na rozum i/lub wolę (choroba umysłowa, niedorozwój, aktualny stan utraty świadomości, odurzenie narkotykami, zaburzenia psychiczne, psychopatologie, deformacje reakcji afektywnych, psychozy maniakalno-depresyjne, schizofrenia, zaburzenia psychoseksualne, transseksualizm, homoseksualizm, hiperseksualizm i in.). Małżeństwo jest nieważne, jeśli u jednej ze stron przy wyrażeniu zgody małżeńskiej nastąpił błąd co do osoby poślubianej; podobnie błąd co do przymiotu osoby, gdy jest zamierzony wprost; z kolei podstępne wprowadzenie w błąd musi dotyczyć świadomego i celowego działania osoby poślubianej. Pozorna zgoda (symulacja, antyzgoda) całkowita lub częściowa czyni małżeństwo nieważnym. Podobnie ma się rzecz z warunkiem, przymusem i bojaźnią, gdy determinują wolę. Ostatnią określoną przez prawodawcę wadą zgody jest wyrażenie zgody przez pełnomocnika bez pełnomocnictwa lub jego cofnięcie.

Małżeństwo ma zwykle charakter publiczny. Formą zwyczajną zawarcia małżeństwa jest wyrażenie zgody wobec świadka kwalifikowanego i dwóch świadków zwykłych. Konkordat polski z 1993 r. (art. 10 ust. 1) uzależnia uzyskanie przez małżeństwo kanonicznych skutków cywilnych od wyrażenia przez nupturientów zgodnego oświadczenia woli w sprawie wywarcia tychże skutków.

Stwierdzenie nieważności małżeństwa można uzyskać w wyniku postępowania według formy określonej w kann. 1671–1691 Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. Małżeństwo można zaskarżyć, gdy obie strony żyją i jedna z nich wnosi skargę. W wyjątkowych przypadkach może to uczynić rzecznik sprawiedliwości. Trybunałem właściwym jest trybunał miejsca, w którym małżeństwo zostało zawarte, w którym jedna ze stron lub obie mieszkają lub trybunał, w którym faktycznie trzeba zebrać większość dowodów.

Sędzią pierwszej instancji w procesie o nieważność małżeństwa jest biskup diecezjalny lub inna wyznaczona osoba. Sprawy te są zarezerwowane zwykle dla kolegium składającego się z trzech sędziów (przewodniczącym kolegium jest zawsze duchowny, pozostali mogą być świeckimi). Wikariusz sądowy (oficjał) po otrzymaniu skargi powodowej – jeżeli uzna, że ma ona racjonalne podstawy – przyjmuje skargę i dekretem nakazuje doręczenie jej egzemplarza obrońcy węzła małżeńskiego, a także – jeżeli nie została podpisana przez obie strony – pozwanemu. Po wysłuchaniu obrońcy węzła oficjał określa formułę wątpliwości oraz decyduje, czy sprawa ma być rozpoznana w procesie zwykłym (kan. 1673 § 4) czy skróconym (kann. 1683–1687). Jedynie do biskupa diecezjalnego należy orzekanie w sprawach o nieważność małżeństwa w procesie skróconym (processus brevioris), jeżeli:

- żądanie zostało zgłoszone przez oboje małżonków lub przez jednego z nich za zgodą drugiego;
- przytaczane są okoliczności dotyczące faktów lub osób poparte zeznaniami lub dokumentami, które nie wymagają przeprowadzenia dokładniejszego badania albo dochodzenia oraz w sposób oczywisty wskazują na nieważność.

Po otrzymaniu akt biskup diecezjalny, po konsultacji z instruktorem oraz asesorem, rozważywszy uwagi obrońcy węzła i wnioski obrończe stron, gdy takie zgłoszono, jeżeli osiągnął pewność moralną co do nieważności małżeństwa, wydaje wyrok. W przeciwnym razie przekazuje sprawę do procesu zwykłego (kan. 1687 § 1). Od wyroku biskupa diecezjalnego przysługuje apelacja do metropolity lub do Roty Rzymskiej (kan. 1687 § 3).

Gdy chodzi o proces o nieważność małżeństwa oparty na dokumentach (dokumentalny), wtedy występuje tylko jeden sędzia, ponadto procedura jest skrócona. Jeżeli sędzia stwierdzi autentyczność dokumentów oraz brak udzielonej dyspensy, może orzec o nieważności małżeństwa. Jeśli po takim wyroku nie nastąpi apelacja ze strony obrońcy węzła małżeńskiego czy którejś ze stron, wyrok staje się prawomocny.

Postanowienie zabraniające zawarcia małżeństwa tylko najwyższa władza kościelna może opatrzyć klauzulą, której naruszenie powoduje nieważność małżeństwa (kan. 1077). W reskrypcie udzielającym dyspensy papieskiej od małżeństwa niedopełnionego (tzw. Przywilej Piotrowy) zakaz zawarcia nowego związku małżeńskiego może być wyrażony za pomocą dwojakiego rodzaju (vetito lub ad mentem); oba mają charakter wzbraniający.

Procedura uchylania klauzul zakazujących zawarcie nowego małżeństwa ogranicza się jednak zwykle do prośby skierowanej przez petenta do właściwego ordynariusza, jego przesłuchania (zwykle rozmowa z biegłym psychologiem/psychiatrą), złożenia opinii przez biegłego sądowego, a także wydania przez kompetentną władzę dekretu uchylającego klauzulę, jeżeli decyzja jest pozytywna. Po uchyleniu zakazu strona, której zakaz dotyczył, może już bez przeszkód zawrzeć (ważnie) nowy sakramentalny związek małżeński.

BIBLIOGRAFIA - Źródła:

PIUS XII, Allocuzione alla Sacra Romana Rota z 3 X 1941, AAS 33 (1941).
PIUS XII, Allocuzione alla Sacra Romana Rota z 1 X 1942, AAS 34 (1942).
IOANNES PAULUS II, Allocutio ad Tribunalis S. R. Rotae Decanum, Praelatos, Auditores, Officiales et Advocatos z 4 II 1980, AAS 72 (1980).
IOANNES PAULUS II, Allocutio ad Auditores Rotae Romanae, 5 II 1987, AAS 79 (1987).
IOANNES PAULUS II, Allocutio ad Auditores Rotae Romanae, 10 II 1995, AAS 87 (1995).
FRANCISCUS, Litterae Apostolicae motu proprio datae Mitis Iudex Dominus Iesus, quibus canones Codicis Iuris Canonici de Causis ad Matrimonii nullitatem declarandam reformantur, 15 VIII 2015, AAS 107 (2015).
FRANCISCUS, Litterae Apostolicae motu proprio datae Mitis et misericors Iesus, quibus canones Codicis Canonum Ecclesiarum Orientalium de Causis ad Matrimonii nullitatem declarandam reformantur, 15 VIII 2015, AAS 107 (2015).
TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, Sussidio applicativo del Motu pr. Mitis Iudex Dominus Iesus, Città del Vaticano, I 2016.
Sacrae Romanae Rotae decisiones seu sententiae, c. BOCCAFOLA z 5 III 1987, voll. 79, Romae 1987.
Sacrae Romanae Rotae decisiones seu sententiae, c. BRUNO z 23 II 1990, „Ius Ecclesiae” 1991, t. 3, nr 1.
Sacrae Romanae Rotae decisiones seu sententiae, c. De LANVERSIN z 15 VI 1992, voll. 84, Romae 1992.

Autorzy:

1. CENALMOR D., MIRAS J., Prawo kanoniczne, Warszawa 2022.
2. GRACZYK K., Powołanie superbiegłego przy dwóch różnych opiniach biegłych, „Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i studia” 1999, t. 1.
3. GROCHOLEWSKI Z., Pewność moralna jako klucz do lektury norm procesowych, „Ius Matrimoniale” 1998, nr 3.
4. KRAJCZYŃSKI J., Niektóre przyczyny uniemożliwiające zawiązanie relacji małżeńskiej, „Studia Płockie” 2002, nr 30.
5. MONTINI G.P., De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus, II. Pars dinamica, Romae 2015.
6. MONTINI G.P., De iudicio contentioso ordinario De processibus matrimonialibus, II/2 Pars dinamica addenda post Litteras Apostolicas motu proprio datas Mitis Iudex Dominus Iesus, Romae 2018.
7. Pompedda M.F., Il valore probativo delle dichiarazioni delle parti nella nuova giurisprudenza della Rota Romana, „Ius Ecclesiae” 1993, nr 5.
8. SOBAŃSKI R., Iudex veritatem de matrimonio dicit, „Ius Matrimoniale” 1999, nr 4.
9. STASZAK J., Koszty sporządzania opinii biegłego w całości opłat procesowych, „Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i studia” 1999, t. 1.

Opracowanie teoretyczne:

ks. mgr lic. Krzysztof Młotek - ekspert prawa kanonicznego

Opracowanie i analiza danych ilościowych:

dr Karol Kamiński

Recenzenci:

dr hab. Marcin Jewdokimow, ks. dr Przemysław Krakowczyk SAC,
ks. dr Michał Siennicki SAC - ekspert prawa kanonicznego

Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SA im. Witolda Zdaniewicza

Pierwszy w Polsce, niezależny ośrodek badań nad religijnością.

Projekt i skład:

Lidia Leska-Zaskurska

 @instytutpokolenia

 @IPokolenia

Instytut POKOLENIA

Al. Jana Pawła II 29
00-867 Warszawa

tel. +48 729 058 740

NIP: 7011067862
REGON: 520851132

Kontakt:

kontakt@instytutpokolenia.pl

Analizujemy, badamy, prognozujemy.

Przygotowujemy badania, analizy i ekspertyzy w zakresie demografii w ujęciu polskim i międzynarodowym. W swoich działaniach uwzględniamy uwarunkowania społeczno-kulturowe zachodzących zjawisk. Wskazujemy kierunki zmian i inicjujemy działania, które mają za zadanie prowadzić do pozytywnych przemian w społeczeństwie.

Misją Instytutu POKOLENIA jest troska o naszą przyszłość. Człowiek, aby mógł wzrastać, rozwijać się emocjonalnie, społecznie i kulturowo, potrzebuje więzi. Miejscem, gdzie mogą się one tworzyć w sposób naturalny, powinna być rodzina - rozumiana szeroko, wielopokoleniowo. To właśnie w niej odnajdujemy cały przekrój społeczny.

Łącznikiem pomiędzy przeszłością a teraźniejszością są badania. Tylko sięgając w głąb, możemy lepiej poznać rzeczywistość i w konsekwencji wpływać na trendy demograficzne: pozytywne wzmacniać, a niekorzystne powstrzymać, czy nawet odwracać. Od nas zależy przyszłość. Wierzymy, że mamy na nią wpływ i możemy zbudować dobry świat dla kolejnych POKOLEŃ.

Chcemy, aby przeprowadzane przez instytut POKOLENIA analizy, przybliżyły nas do celu, jakim są szczęśliwe rodziny i dobrze rozwijające się społeczeństwo. Dbając o więzi rodzinne i międzyludzkie, zbudujemy POKOLENIA przyszłości.

Instytut POKOLENIA to państwowa jednostka budżetowa podległa
Prezesowi Rady Ministrów.

